

O ARHITEKTONSKOM RAZVITKU FRANJEVAČKOG SAMOSTANA SV. KRIŽA U ŽIVOGOŠĆU U XVII. I XVIII. STOLJEĆU

DINA OŽIĆ BAŠIĆ, Split

Članak proučava arhitektonski razvitak franjevačkog samostana sv. Križa u Živogošću kroz dvije osnovne razvojne faze: osnutak i razvitak utvrđenog samostana za vrijeme osmanlijske uprave u XVII. te baroknu obnovu samostana za mletačke uprave u XVIII. stoljeću. Barokna obnova, koja je započela izgradnjom baroknog zvonika, dostigla je vrhunac po dolasku umirovljenog provincijala fra Petra Karapandže, koji je započeo izgradnju nove, barokne crkve sv. Križa.

KLJUČNE RIJEČI: *franjevački samostan, fra Petar Karapandža, barok, Živogošće, crkvena povijest, povijest umjetnosti.*

Uvod

U ovom članku interpretirana je rekonstrukcija slijeda gradnje franjevačkog samostana sv. Križa u Živogošću pored Makarske na način arhitektonsko-povijesne analize razvitka samostanskog sklopa u razdoblju od 1614. do 1797. godine.¹ Analiza dostupnih izvornih dokumenata i prijepisa povijesne dokumentacije, analiza stilskog odraza i drugih materijalnih ostataka, kao i analiza namjene prostora rezultirale su obrazloženjem povijesnog i graditeljskog konteksta.

Samostan sv. Križa u Živogošću nalazi se na uskome obalnom području *Makarskog primorja*, između planinskog masiva Biokova i Jadranskog mora, zapadno od brda Suzine, na strmoj litici iznad mora. Smješten je uz put, kao i većina franjevačkih samostana na dalmatinskoj obali, na mjestu izrazite ljepote prirode, te pored izvora pitke vode poto-

¹ Naziv samostana Sv. Križ potvrđen je prvi put na saboru Reda 1614., premda se u *Rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika* spominje 1612. kao vrijeme osnivanja samostana (istu godinu spominje i fra Karlo Jurišić dajući prijepis »nepouzdanog« *Vladimirovića* iz 1775.). *Mletačka uprava na istočnoj obali Jadrana* prestaje propašću Venecije 1797. *(1975.). *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*; JURIŠIĆ, 1972., 102–104; PIPLOVIĆ, 1999., 73. Vidi bilj. 8 i 9.

ka Pokrivenice. Okružen vinogradima i maslinicima, samostan se sam izdržavao, pa su se svećenici, osim propovijedanjem, bavili raznim obrtima i poljoprivrednim kulturama. Blizina mora, osim ulova ribe, omogućavala je kroz povijest za vrijeme ratnih opasnosti brzo sklanjanje redovnika i okolnog puka morskim putem na otok Hvar, u obližnje mjesto Sućuraj.

Današnji *samostanski sklop sv. Križa* sastoji se od četiri samostanska krila organizirana oko unutrašnjeg dvorišta (sl.1.a i b). Sjeverno krilo čine crkva i zvonik sv. Križa te biblioteka nad trijemom. Ostala tri samostanska krila namijenjena su stanovanju i radu: u *suterenu* su smještene gospodarske prostorije, a na katovima ćelije redovnika kojima se pristupa preko hodnika smještenog po obodu klaustara.² *Refektorij* je smješten na prvom katu, koji je ujedno *piano nobile* južnog krila, a blagovaonica i kuhinja *hospicija* nalaze se u istočnom krilu.³ *Obrambena kula* smještena je izvan kvadratičnog perimetra samostana, na jugoistočnom uglu. Početkom XX. stoljeća samostanu je dograđeno jugozapadno krilo za smještaj nove kuhinje. Dogradnja je odredila današnji izgled ulaznog prostora u samostan kao i položaj samostanskog arhiva.

Podjela *arhitektonskih obilježja*, a koja označavaju pojedina razdoblja gradnje samostana sv. Križa u Živogošću, u ovom je članku rezultirala podjelom na: razdoblje nastanka crkve i utvrđenog samostana u *vrijeme turske uprave* te razdoblje barokne nadogradnje crkve i samostanskog sklopa u *vrijeme mletačke uprave nad Makarskim primorjem*. Unutar svakog razdoblja načinjena je arhitektonska analiza pojedine oblikovne i funkcionalne cjeline.

1. Osnutak i razvitak samostana u XVII. stoljeću

Područje *Makarskog primorja* pod mletačkom upravom, odnosno, čitava *Makarska biskupija*, potpala je pod *osmanlijsku vlast* u razdoblju od 1498. do 1499. godine.⁴ Uslijedila su dva stoljeća neprekidnih ratova i osvajanja između *Mletačke Republike* i *Osmanskog Carstva*, koja su na širem području Dalmacije ostavila niz vojnih fortifikacija: kaštela i kula.⁵ Franjevački redovnici *vikarije Bosne Srebrene* preuzeli su, temeljem odluke *Pašmanskog sabora* iz 1464. godine i papinske bule Pavla II., skrb o katoličkom puku na područjima svih biskupija koje su Turci osvojili.⁶ Nakon 1499. godine preuzeli su brigu i o puku

² Tipologija samostana u pejzažu na *Makarskom primorju*, određena gospodarskom namjenom, može se vezati na sljedeće tipologije: antička *villa rustica*, renesansni dubrovački ljetnikovci i/ili barokni obrambeni kašteli u Kaštelima. ZANINOVIĆ, 1969., SUIĆ, 1976., pretisak 2003.; MARASOVIĆ, 1996., GRUJIĆ., 2003.

³ *Aachenski sabor* benediktinaca već je 817. odredio kako svi samostani moraju imati i prostorije namijenjene ugošćivanju.

⁴ Makarsko primorje bilo je pod *turskom upravom de facto* do 1684. (osvojenje *utvrde Zadarje* i doseljenje *mletačkih providura* u Makarsku), a *de jure* do 1699. (potpisivanje mira u *Srijemskim Karlovcima* i doseljenje makarskog biskupa Nikole Bijankovića). JURIŠIĆ, 1972., 21–27; KOVAČIĆ, 1999., 129; RAVLIĆ, 2000., 86, 88.

⁵ Turci su s *Mletačkom Republikom* ratovali oko: otoka Krfa (1537.–1540.), otoka Cipra – *Ciparski rat* (1570.–1573.), otoka Krete (Kandije) – *Kandijski rat* (1645.–1669.), u tzv. *Bečkom ratu* (1683.–1699.); te otoka Peloponeza (Moreje) – *Morejski rat* (1714.–1718.). JURIŠIĆ, 1972., 21–27; ŠIŠIĆ, 1975., 331–333, 338–339.

⁶ *Pašmanski sabor* odlučio je o stapanju *Dalmatinske provincije* (osnovana 1239.) i *Bosanske vikarije*

s područja *Makarske biskupije*. Franjevački samostani, u Makarskoj osnovan 1518. i u Zaostrogu preuzet od *augustinskog reda* 1468. godine, jedine čvrste i kvalitetno građene kamene građevine na *Makarskom primorju*, poslužili su kao utvrde za sklanjanje mjesnog stanovništva.⁷ Novi utvrđeni franjevački samostan u Živogošću osnovan je, prema *izgubljenoj arhivskoj knjizi*,⁸ 1612. godine kao sklonište za redovnike i prebjegli puk s područja Bosne. Naziv samostana *Sv. Križ*, koji koindicira s nazivom provincije *Bosne Srebrene sv. Križa*, potvrđen je prvi put na saboru franjevačkog reda 1614. godine, za vrijeme gvardijana *fra Grge Marinovića* (1614.–1617.).⁹

1.1. Gradnja prve samostanske crkve

Prva crkva *sv. Križa* sagrađena je 1620. godine, za vrijeme gvardijana *fra Stipana Vežića*,¹⁰ prema *natpisu uklesanom na nadvratniku ulaza u današnju crkvu* (sl. 2.):

ECCLESIA HAEC SANCTAE CRVCI DICATA PRIMUM CONSTRU /
CTA EVIT A.D. MDCXX. POSTEA A FUNDAMENTIS NOBILIOR /
REAEDIFICATA EST A.D. MDCCLXVI.¹¹

Za sada nije moguće točno odrediti položaj prve crkve *sv. Križa* bez dodatnih arheoloških istraživanja. Izgled prve faze crkve može se tražiti na temelju izgleda očuvanih *zabiokovskih crkvice Makarske biskupije* koje su građene i posvećene u isto vrijeme kad i crkva *sv. Križa* u Živogošću (crkva *sv. Mihovila* u Rašćanima, 1602.; crkva *sv. Križa* u Rastovcu, 1612.; i crkva *Svih svetih* u Zagvozdu, 1644.),¹² na temelju izgleda stare makarske franjevačke samostanske crkve *sv. Marije* ili pak crkvice *sv. Bare (Barbare)* u Zaostrogu.¹³ Analogijom se može pretpostaviti kako je postojala *jednbrodna crkvice s pridodanom apsidom* čiji se pravokutni volumen nalazio izvan glavnog volumena crkve. Zidovi crkvice zasigurno su bili načinjeni od kamena, a svodeni krov bio je natkriven *pokrovom od kamenih ploča*. Crkvice, osim vrata, vjerojatno i nije imala drugih otvora, osim možda *rozete*

(od 1339.), a prema granicama *Kölnskog sabora* iz 1397. u jednu provinciju s dvije kustodije. MANDIĆ, 1968., 9, 128, 129; *Opći šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji 1974., II. dio*, 717–718; BADURINA, 1974., 59. *Makarska biskupija* (Salona, 533. – VII. st.) obnovljena je prvi put oko 1320. zalaganjem splitskog nadbiskupa Petra radi obrane kršćanstva od bogumilstva, a drugi put 1615. (možda zalaganjem fra Mije Runovića?!). Fra Bartula Kačića imenovao je car Matija Habsburški makarskim biskupom 1614., a papa Pavao V. 1615. ZLATOVIĆ, 1888., 72; JURIŠIĆ, 1972., 9, 38, 41–42, 49, 115; KOVAČIĆ, 1975., 23; KOVAČIĆ, 1999., 113, 116, 125–126; BADURINA, 1974., 62–63; JURIŠIĆ, 1997., 95–97, 101, 103–105.

⁷ JURIŠIĆ, 1972., 13, 84.

⁸ Prema *usmenoj predaji*, samostan *sv. Križa* osnovali su redovnici koje su protjerali Turci iz mostarskoga franjevačkog samostana 1563., za vrijeme potjere za *duvanjskim biskupom Danijelom*. *Arhivska knjiga samostana izgubljena je u vrijeme francuske vladavine u Dalmaciji (1806.–1813.)*. *****ZLATOVIĆ, 1882., 188; ZLATOVIĆ, 1888., 53–56; JURIŠIĆ, 1972., 39, 102–105; SOLDI, 1979., 177.

⁹ *ZLATOVIĆ, 1882., 189; ZLATOVIĆ, 1888., 55, 266; BARJAKTAREVIĆ, 1964., 384; JURIŠIĆ, 1972., 104; (1975.), **Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*; BADURINA, 1984., 249; BEZIĆ – BOŽANIĆ, 1971., 324, 325; SOLDI, 1979., 177; *****JURIŠIĆ, 1981., 3; GAMULIN, 1999., 36–37. Vidi bilj. 1.

¹⁰ JURIŠIĆ, 1972., 104.

¹¹ »... *Ova crkva prvo posvećena sv. Križu sagrađena je godine Gospodnje 1620. zatim iz temelja obnovljena godine Gospodnje 1766.*« (prijevod s latinskog jezika: prof. Grgo Pešić).

¹² JURIŠIĆ, 1972., 39, 103–104, 106, 144–145, 181; GARELJIĆ, 1997., 121; URLIĆ, 2006., 85, 90, 92.

¹³ JURIŠIĆ, 2002., 3, 21.

ili kružnog otvora uklesanog u kamenom bloku pri vrhu trokutastog zabata. Analogijom se može pretpostaviti i postojanje zvonika na preslicu za postav crkvenih zvona.¹⁴

1.2. Gradnja samostanskih krila

Svi pisani izvori spominju kako su franjevački redovnici, osnivači samostana sv. Križa, naselili mjesto na kojem se već nalazila *pusta mala kula*.¹⁵ Unutar samostana doista se izdvaja *nalaz sjevernog zida* nadstvođenog ulaza u istočno samostansko krilo, načinjenog kao *opus incertum* (neodređena struktura s izraženom tendencijom prema vertikalnom uslojavanju, sl. 1.a).¹⁶ Izrazitu starost zida potvrđuje i *nalaz kasnoantičke grobnice*, smještene neposredno uz navedeni zid.¹⁷ *Nalaz istočnoga kamenog zida* samostanske kule, postavljenog okomito na slojnice terena u širini od 2,8 m na južnom do 3,3 m na sjevernom kraju, treba arheološki istražiti. Nalaz ukazuje ili na *potporni zid antičke piscine / cisterne* u koji /-u se kanalizirala izvorska voda u doba godine kad vode nabujaju ili na ostatak *obrambenog zida utvrde ranijeg razdoblja* – možda u sklopu *prapovijesne gradine na brdu Suzina*.¹⁸ Tri navedena antička nalaza *in situ*, te *nalaz Licinijanova epigrama* uklesanog na obližnjoj stijeni pored mora, datiranog temeljem nalaza šest malih križića u razdoblje od IV. do VI. st., ukazuju kako se na mjestu današnjeg samostana možda nalazila *villa rustica*, kako to spominju Soldo i Badurina, ili pak gospodarski objekt u sastavu *villae rusticae* čiji su materijalni ostatci pronađeni na obližnjem položaju *Pločica* u uvali Mala Duba, s nasuprotne, istočne strane brda Suzine.¹⁹ Izuzetan prirodni položaj na lijevom i od vjetrova zaštićenom terasastom terenu u blizini mora, smještaj uz *prometnu vezu*

¹⁴ »Godine 1630. isti biskup Bartuo po hodjenju blagoslovi prvo zvono najvećom svečanosti i veseljem puka. Samostan je bio toliko dogotovljen da je u njemu stalo 13 redovnika i 8 mladića za nauku.« Na temelju turskih dozvola sagrađena je u razdoblju od 1600. do 1605. *preslica* nad crkvom makarskog samostana kojoj je dodano i *drugo zvono*. Zaostroški zvonik na *preslicu* obnovljen je u razdoblju od 1617. do 1620., kad su na njega postavljena zvona (prvi zahtjev za postavu zvona datira u 1588.). *****ZLATOVIĆ, 1882., 191; JURISIĆ, 1972., 88–89, 99–100; ŽANETIĆ, 2000., 108, 111, 125; ŽANETIĆ, 2003., 97, 108, 113–114, 117–118.

¹⁵ *****ZLATOVIĆ, 1882., 189; ZLATOVIĆ, 1888., 54; JURISIĆ, 1972., 103, 106.

¹⁶ SUIĆ, 2003., 178, 180–181. Zid uz nadstvođeni ulaz u sjeverno krilo naknadno je, za potrebe stubišta, bočno dozidan i ojačan kamenim klesancima, ali je na mjestu prekida zida, iz njegova presjeka, razvidna struktura koja ukazuje na *opus incertum*.

¹⁷ MEDINI, 1971., 17, 27–28, 51. Tip pronađene grobnice, u kojoj je bila ukopana jedna osoba bez prisutnosti posebnih predmeta ili priloga, a koja je načinjena pod dvostrešno postavljenima *tegulama*, datira se u razdoblje od IV. do VI. st.

¹⁸ BEZIĆ – BOŽANIĆ, 1971., 324–325; SUIĆ, 2003., 330–332; TOMASOVIĆ, 2006., 14–15, 39–40.

¹⁹ Sačuvani latinski epigram od šesnaest stihova, uklesan u stijenu pored samostana, uz utok potoka Pokrivenice u more, ukazuje kako je pretpostavljena vila dio *kasnoantičkog posjeda rimskog vlastelina Licinijana i njegove žene Pelagije*. Šest križića urezanih na početku, sredini i kraju epigrama datiraju se u razdoblje pojave kršćanstva. RENDIĆ-MIOČEVIĆ, 1954., 436–442; MEDINI, 1971., 39; JURISIĆ, 1972., 105–106; *****JURISIĆ, 1981., 1–2; VRATOVIĆ, 1993., 77–78; TOMASOVIĆ, 2006., 36. »Samostan Živogošće smješten je usred šumarka uz izvor vode, u zaklonici brda Suzine. Tu je u vrijeme Rimljana bila villa rustica Licinijana.« SOLDO, 1979., 177. »Samostan u Živogošću osnovan je oko 1615. g. na mjestu nekadašnje rimske villae rusticae.« BADURINA, 1984., 249. Pretpostavka splitskih konzervatora, a koju iznosi fra Karlo JURISIĆ, kako se na mjestu samostana sv. Križa nalazila *starokršćanska bazilika* nije utemeljena jer na širem području oko samostana nije postojalo antičko naselje, već samo ostatci jedne do dvije građevine. Vjerojatnije je kako je pronađeni starokršćanski kapitel donesen s *neretvanskog područja* u razdoblju gradnje crkve. MEDINI, 1971., 39; JURISIĆ, 1972., 105–106; SOLDO, 1979., 177.

(samo pomorsku?!) između Salone i Narone,²⁰ te karakteristična trapezoidna, nepravilna tlocrtna organizacija oko unutrašnjeg dvorišta u kojem se nalazi izvor pitke vode potoka Pokrivenice, dodatne su činjenice koje ukazuju kako se na mjestu samostana sv. Križa nalazio *kasnoantički posjed*, na čije se mjesto s lakoćom uklopila tipologija franjevačkog samostana.²¹

Sl. 1.a Označena mjesta nalaza iz ranijih razdoblja gradnje na mjestu samostana

Makarska biskupija je 21. svibnja 1623. dobila *sultanov ferman* kojim se dozvoljava popravak i gradnja samostana u Zaostrugu, Makarskoj i Lužibabi (Živogošću).²² Gvardijan samostana sv. Križa *fra Jure Kačić* zamolio je potom okolne pučane za pomoć u gradnji, što svjedoči *Darovnica seljaka Živogošća* od 9. prosinca 1628., kojom se zajedničko seosko dobro (*muša*) ustupa na trajno korištenje i posjed franjevačkom samostanu za potrebe prikupljanja drvene građe.²³ Papin izvjestitelj *fra Pavao Pelizzer Rovinjanin*, koji je po-

²⁰ Makarsko primorje *kartirano* je na karolinškom prijepisu *Tabula Peutingeriana* (V. st.) s postajama kopnenog i pomorskog prometa te u itinereru *Cosmographia* (VII./VIII. st.) *Anonima iz Ravene*. MEDINI, 1971., 25–26, 44–48; KOZLIČIĆ, 1990., 111–112; KOZLIČIĆ, 1990., 315–318; UJDUROVIĆ, 1995., 93–96; ZANINOVIĆ, 1997., 12; MARASOVIĆ, 1998., 6–8.

²¹ *****ZLATOVIĆ, 1882., 187; ZANINOVIĆ, 1969., 359, 369; BADURINA, 1974., 29; SUIĆ, 2003., 323–324, 329.

²² Uslužni toponim *Lužibaba*, nastao od naziva za *lug* (šumu), spominje se u turskim izvorima iz XVII. st. Raniji posvojni toponim *Živogošće* ukazuje na feudalno uređenje područja, a potječe još iz X. st. JURIŠIĆ, 1972., 107; **SKOK, 1972., 327; ŠIMUNOVIĆ, 1986., 22, 31–33; BARJAKTAREVIĆ, 1986., 384.

²³ Arhiv samostana *Živogošće*, najstariji spisi, br.1.; *****ZLATOVIĆ, 1882., 189; JURIŠIĆ, 1972., 282–283.

sjetio samostan 1640. godine, navodi u svojem *Izvjješću* kako je uspostavljen *novicijat* te ukazuje na tešku i sporu gradnju.²⁴ Pučani *Makarskog primorja*, a s njima i pučani Živogošća, priklonili su se 1646. godine za vrijeme *Kandijskog rata Mletačkoj Republici*, koja im je omogućila zbjeg na otoku Hvaru u razdoblju većih sukoba između *turske i mletačke vojske*. Turci su »*izdaju*« osvetili 1647. godine paljenjem živogoških kuća i samostana sv. Križa.²⁵ Samostanske zgrade obnovljene su novcem koji je darovala katolička obitelj Šoić iz Mostara te na temelju ovjerenog prijepisa *drinopoljskog fermana Mehmeda IV.* iz 1672. godine, a kojim se dozvoljava obnova crkava i samostana u Zaostrogu, Lužibabi (Živogošću) i na Makarskoj Skeli.²⁶

Prema analogiji s najstarijim krilom samostana u Makarskoj i Zaostrogu, može se pretpostaviti izgled samostanskih krila kao *zgrada izgrađenih od kamena, pravokutnog tlocrta*, organiziranih po obodu unutrašnjeg dvorišta.²⁷ Materijalni ostaci i *oblici tradicionalne pučke gradnje* na *Makarskom primorju* ukazuju kako je strmina prirodnog terena bila iskorištena za gradnju *gospodarskih prostorija* za skladištenje namirnica (*konobe za vino i ulje*) u suterenu južnog krila.²⁸ Iznad gospodarskih prostorija zasigurno se nalazio *stambeni kat*, sastavljen od niza *prolaznih čelija*,²⁹ podijeljenih međusobno drvenim pregradama ili kamenim zidom.³⁰ Prema katastarskom zapisniku čestica i zgrada iz 1835. i katastar-

²⁴ Već je *Cetingradski sabor* iz 1517. g. uredio osnivanje novicijata u svakom samostanu Dalmacije. Najbolji novaci su odlazili u Italiju na visoko obrazovanje i vraćali se u domovinu kao učitelji (*Pelizzer*). ZLATOVIĆ, 1888., 34, 67–71, 166–167.

²⁵ *****ZLATOVIĆ, 1882., 191; ZLATOVIĆ, 1888., 87, 94; BEZIĆ – BOŽANIĆ, 1971., 314, 318; JURIŠIĆ, 1972., 22, 108; BADURINA, 1984., 249.

²⁶ Obitelj bogatog trgovca Mate Šoića u vrijeme *Morejskog rata* (1714.-1718.) prebjegla je iz Mostara na područje *Mletačke Republike*. Šoić je, uz mletačkog providura Moceniga i generala Ema te fra Stjepana Vrljića i fra Šitovića, predvodio oslobodenje *Imotske krajine* u srpnju 1717. g. i potom imenovan knezom. ZLATOVIĆ, 1888., 128-129; JURIŠIĆ, 1974., 109; BADURINA, 1984., 249; BARJAKTAREVIĆ, 1986., 384; PETRIČEVIĆ, 2000., 132-133; RAVLIĆ, 2000., 87.

²⁷ Novi trijem i kameni svodovi klaustara samostana u Zaostrogu grade se na temelju hudžeta gabelskog kadije iz 1598. i dozvole makarskog nazira iz 1599. Dozvolom makarskog emina 1611. gradi se kuhinja, a 1613. *musarfihana*. Na temelju hudžeta imotskog kadije iz 1599. sagrađeni su pri makarskom samostanu do 1622.: južna zgrada samostana s prostranim sobama, zvonik, trijem pred crkvom i *kapela sv. Ante* (dovršena 1694.). Gradnja bočnih krila samostana, između crkve i južnog krila, te pripadajućih trjemova s lukovima, trajala je do 1631. (1632.). Staroj jezgri iz XVI. st. dodana su nova samostanska krila: oko 1685. zapadno prema moru i 1762. istočno krilo s današnjim glavnim ulazom. Makarski je samostan razrušen i potresom iz 1667., a Turci 1671. naređuju rušenje kule od kamena, spojene s crkvom. Nova južna zgrada, a potom klaustar i bunar, dovršeni su 1692. JURIŠIĆ, 1974., 89, 99-100, 181, 184; JURIŠIĆ, 2002., 3-5.

²⁸ *****ZLATOVIĆ, opisujući samostan sv. Križa, uvijek govori o najvišem, *poldnevnom krilu* nasuprot crkvi. Riječ je o zgradi južnoga samostanskog krila, koja se danas, zbog kosine terena, sastoji od: suterena, prizemlja, prvog i drugog kata. Pobočna krila, istočno i zapadno, sagrađena su u visini prizemlja i kata. ZLATOVIĆ, 1882., 201; ZLATOVIĆ, 1888., 56, 69.

²⁹ Sredinom XIV. st. Radoš Vladimirović dao je osnovati samostan na otoku Osinju na ušću Neretve, koji je postojao sve do 15. lipnja 1570., kad su ga srušili Turci. Samostan se sastojao od dvije gornje prizemne zgrade, postavljene okomito na crkvu, i donje zgrade, koja je slijedila denivelaciju terena i bila izgrađena u visini prizemlja i kata. Sve su prostorije samostana bile međusobno povezane u *enfiládu*, odnosno povezane vratima, čineći *niz prolaznih soba*. JURIŠIĆ, 2002., 72, 127-128.

³⁰ Prvo službeno izvješće makarskog biskupa *fra Bartula Kačića Žarkovića* Svetoj Stolici iz 1626. spominje stanje samostana sv. Križa u Živogošću u kojem borave: »*osam fratara svećenika, tri klerika, dva lajika, osam mladića*« ili, prema ZLATOVIĆU, »*samostan bijaše toliko dogotovljen da je u njemu stalo trinaest redovnika i osam mladića za nauku*«. Samostan je 1640. imao: »*frataru svega trinaest, mladića osam*« (IV. izvješće *fra Bartula Kačića Žarkovića* Svetoj Stolici) ili »*šest misnika, dva laika, tri đaka i četiri mladića na nauku*« (izvjestitelj *fra Pavao Pelizzer* iz Rovinja). ZLATOVIĆ 1882. bilježi: »*u samostanu ima dvjestak*

skoj karti iz 1836. godine³¹ te u skladu s obilježjima života na promatranom području, samostanska kuhinja (*polaća*) bila je smještena u izdvojenoj građevini, na jugozapadu, neposredno uz samostanski sklop.³² *Tradicionalni način građenja*, jedini moguć u razdoblju oskudice i *turske uprave* koja nije omogućavala razvoj arhitektonskih stilova prema *mletačkim uzorima*, kao na drugim dijelovima *istočne jadranske obale*, upućuje na pročelja izvedena od grubo obrađenog kamena i s malim otvorima zbog obrambenih i statičkih razloga. Južna suterenska gospodarska razina samostana bila je, u *duhu pučke gradnje*, plitko svođena (*ćemerena*), a pod gornjih katova i krov s pokrovom od kamenih ploča, počivali su na drvenoj konstrukciji.

1.3. Unutrašnje dvorište

Samostan sv. Križa je zbog neposredne turske opasnosti i čestih ratova *utvrđen*, pa mu je i unutrašnje dvorište bilo načinjeno iz zatvorenih zidova s malim brojem otvora: ulaz i puškarnice.³³ Prostor unutrašnjeg dvorišta u ranoj fazi gradnje samostana imao je *trapezni oblik*, oslanjajući se na *tipologiju zatečene građevine* koja se ranije nalazila na mjestu samostana. Točnu veličinu i razinu poda dvorišta iz vremena prve gradnje nije moguće ocijeniti bez *istraživačkih sondi*. Može se pretpostaviti kako su prostorije samostana bile prolazne, jer siromaštvo i sigurnosni razlozi nisu dopuštali uspostavljanje trijema kao hodničke komunikacije po orisu dvorišta u ranoj fazi gradnje.³⁴ Nadalje, u dvorištu se nalazi prirodni izvor vode te nije bilo potrebe prikupljati vodu s obodnih krovova ograđivanjem trijema i izgradnjom spremišta za vodu (*gustirne*). Materijalni ostatci koji bi potvrdili postojanje drvenog *podiznog mosta* na ulazu u južno samostansko krilo, a koji se spominje u Zlatovićevu *Gradivu za Poviest djelovanja franovaca Presvetog Otkupitelja u Dalmaciji* – II. dio. *Monografija dvanaest samostana*, nisu vidljivi.³⁵ Ako je most postojao, a na temelju znatne denivelacije dijela unutrašnjeg dvorišta, nemogućnost složenije gradnje ukazuje na tipologiju poput drvenoga *podiznog mosta kaštela Cippico* u Kaštel Starom.³⁶

čelija sa izbom spremom i velikim podrumim i »u vrijeme Francuza bijaše petnaest redovnika«. *****ZLATOVIĆ, 1882., 191, 201; ZLATOVIĆ, 1888., 56, 69; JURIŠIĆ, 1974., 129, 170; KOVAČIĆ, 1975., 24-27; SOLDI, 1993., 123; KOVAČIĆ, 1999., 269, 277, 282, 285.

³¹ ...» samostan i ostalo s četiri vrta, dimna kuhinja, preša za gnječenje, dvije trošne kuće i dvije štale«. **** (1830.) *Protocollo degli Edifici del Comune di Xivogoscie nel Circolo di Spalato, Distretto di Macarsca* (bilježnica, rukopis: samostan k.č.126./117.), Državni arhiv – Split, Arhiv mapa za Dalmaciju. ***** (1835.) Katastarska karta No. 241. *Villaggio Xivogoschie* O. C. IX. 26. sez. o. g.; In Dalmazia Circolo di Spalato (20. travnja 1836.), Državni arhiv – Split, Arhiv mapa za Dalmaciju.

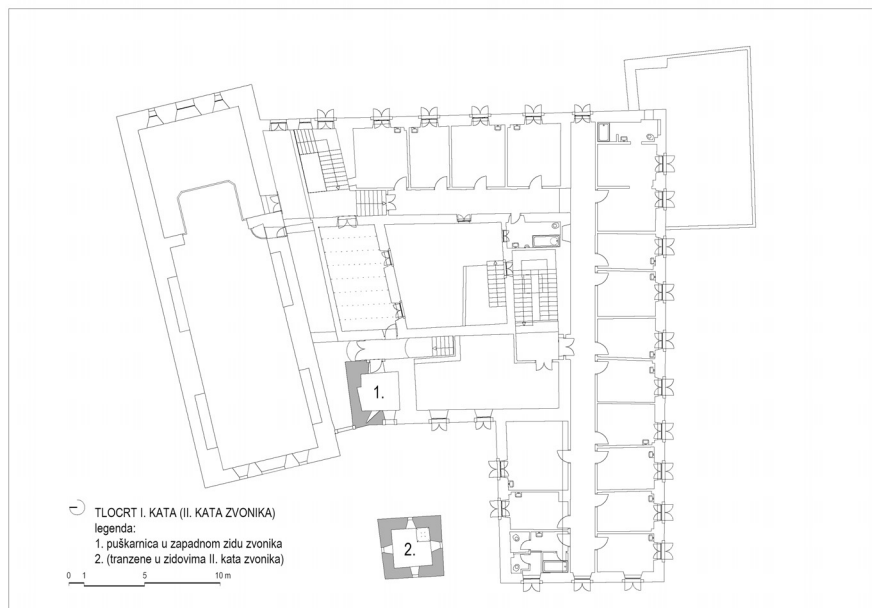
³² JURIŠIĆ, 1972., 89; BADURINA, 1974., 11; OŽIĆ BAŠIĆ, 2003., 8.

³³ »Ovaj je samostan bio kao neka tvrđava, s puškarnicama na sve strane ...« »Vrata mu malahna od dvostruke hrastovine nabivena s krupnim čavli, puškarnicama i bravici, bijaše pravi zbijeg i zaklon puka onoga sela, u komu ne bijaše druge kule ni utvrde.« »Kad se unidje na poglavita vrata (ona premalahna i utvrđena) u četverouglasti klauštar, moralo se po drvenom mostu ulaziti na drugi kat poldnevne zgrade, koji se je most dizao i do potrebe uvlačio u samostan; samo kad zavladaše mirna doba ovi je most sdružio ulazak u samostan. Kako su puškarnice mogle braniti s dvora, tako puškarnice s hodnika mogle su braniti pristup preko mosta u samostan.« *ZLATOVIĆ, 1882., 192, 201; ZLATOVIĆ, 1888., 129.

³⁴ BADURINA, 1974., 7.

³⁵ *ZLATOVIĆ, 1982., 201; SOLDI, 1979., 178.

³⁶ MARASOVIĆ, 1996., 51-52; Vidi bilj. 29.

Sl. 1.b Označena mjesta nalaza iz ranijih razdoblja gradnje samostana (I. kat)

1.4. Obilježja utvrde

Mjesto prvotnoga glavnog ulaza u samostan može se pretpostaviti analogijom s makarskim samostanom. *Ranija ulazna vrata* u samostan sv. Križa bila su smještena između zvonika i crkve na sjeverozapadnom uglu samostanskog sklopa.³⁷ Prema predaji, bila su mala i uska kao i vrata crkve, a kako Turci u njih ne bi ulazili na konjima.³⁸ Uski, dugi hodnik nadstvođen plitkim bačvastim svodom (*ćemerom*), a koji je vodio od ulaza u samostan do klaustura, imao je istu funkciju.

Nedostatak materijalnih dokaza, kao i nemogućnost sagledavanja stvarnog, kamenom obzidanog pročelja zapadnog krila samostana sv. Križa, a zbog naknadnog poravnjanja površine žbukom, ukazuju kako su *obrambeni zidovi* iz vremena prve gradnje samostana vjerojatno bili samo visoki zidovi otvoreni nizom puškarnica.³⁹ Postojanje puškarnica po-

³⁷ JURIŠIĆ, 1972., 259-260; BADURINA, 1974., 11; BADURINA, 1984., 11; JURIŠIĆ, 2002., 21.

³⁸ Makarski samostan imao je uska i mala vrata u razdoblju od 1623. do 1689. *ZLATOVIĆ, 1882., 192, 201; JURIŠIĆ, 1972., 70, 100, 259-260; Vidi bilj. 29.

³⁹ Bakrorez makarskoga franjevačkog samostana, koji je 1572. načinio *Gianfranco Camotio*, pokazuje kako je samostan bio ograđen *visokim obrambenim zidom*, koji je završavao *kruništem*, te je imao i *obrambenu ulaznu kulu*. Nevenka Bezić-Božanić je, u svojim istraživanjima iz 1971., dovela u pitanje postojanje makarskih zidina i kruništa, te sukladno tome i zidina i kruništa makarskoga franjevačkog samostana, usprkos činjenici kako materijalni ostatci onodobnih obrambenih kula u okolici grada (*Zadvarje, Vrgorac, Ljubuški*), a koje su do danas očuvane, pokazuju tragove kruništa i stražarskih staza. Niz *kamenih konzolica* u ulaznom prostoru zapadnog krila samostana sv. Križa u Živogošću ne ukazuju na postojanje *stražarske staze uz krunište*

tvrdeno je *nalazima dvaju zazidanih klinastih otvora*: na vanjskome zapadnom zidu prvog kata današnjeg zvonika uz pretpostavljeni *prvotni glavni ulaz u samostan* (sl. 1.b i sl. 2.a) te na zapadnom zidu klaustra, na mjestu ulaza iz unutrašnjeg dvorišta (sl. 1.a i sl. 2.b).⁴⁰ Puškarnice su postavljene pod kutom od oko 50° u odnosu na os zida i imaju uski i visoki otvor dimenzija oko 10 x 50 cm, koji se klinasto širi prema unutrašnjosti samostana.

Sl. 2.a Puškarnica u zapadnom zidu zvonika samostana

Sl. 2.b Puškarnica u zapadnom zidu ka dvorištu

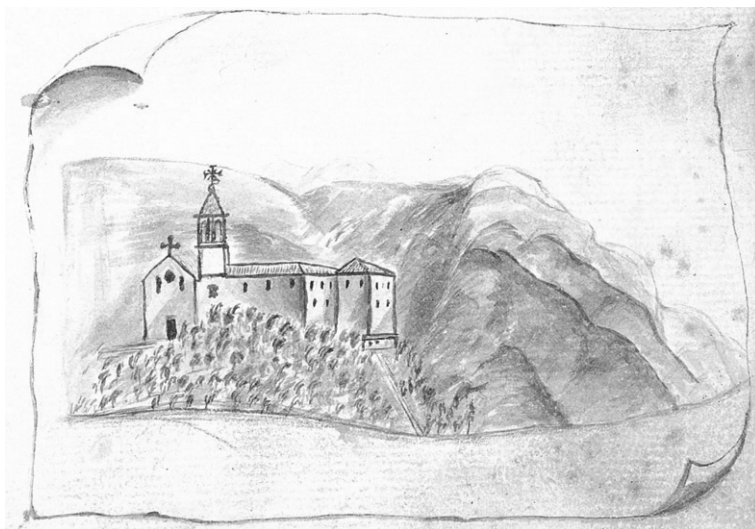
Jugoistočna kula za *obranu od napada s mora* smještena je izvan kvadratičnog tlocrta samostana. Podignuta je u razdoblju od 1647. do 1730. godine.⁴¹ Istočna polovica kule nadsvođena je bačvastim svodom nad ukupnom visinom *podruma* i *suterena* samostana te podijeljena po visini drvenom međukatnom konstrukcijom. Međukatna konstrukcija zapadnog dijela kule sastojala se iz drvenih nazidnica oslonjenih na kamene konzole. Na nazidnice su bile postavljene nosive grede i preko njih podne daske. Vidljivi su *ostatci kamenih konzola* koje su nosile drvene nazidnice. U zapadni dio kule pristupalo se u visini *današnjeg suterena* iz istočnog krila samostana, a potom se preko drvenih ljestvi spuštalo na *donji kat* kule u razini *današnjeg podruma* samostana. Zadnji kat kule nosio je četve-

obrambenog zida iz vremena prve gradnje, jednostavno zato što su sastavni dio novije nosive međukatne konstrukcije, BEZIĆ-BOŽANIĆ, 1970., 317; JURIŠIĆ, 1972., 98 (72-73); JURIŠIĆ, 2002., 3-4.

⁴⁰ *ZLATOVIĆ, 1882., 192, 201; ZLATOVIĆ, 1982., 129; GAMULIN, 1999., 16-17; OŽIĆ BAŠIĆ, 2003., 33.

⁴¹ *Mletački general Leonardo Foscolo* započeo je obnovu tvrđava i uređenje njihovih posada u Dalmaciji pred *Kandijski rat*. Uvjet konačnog pristanka pučana *Makarskog primorja* uz *Mletačku Republiku* 1647. (previranja traju još od 1452. do 1466., kada je *bosanski herceg Stjepan Vukčić* predao *Mletačkoj Republici* tzv. *Krajinu* – Makarsku s primorjem i zaledem), bila je gradnja obrambenih tvrđava na klisuri sv. *Petra* pred Makarskom (na Stazi), na *Dubcima* iznad *Vrulje* i u *Lapčanju* (Gradcu). *Knezovi Jurjevići-Vlatkovići (Juričevići)* u *Lapčanju* su 1661. sagradili kaštel za obranu puka od Turaka. Na temelju *hudžeta gabelskog kadije* iz 1619. sagradene su pri zaostroškom samostanu dvije kule na jugu i istoku za obranu od uskoka i razbojnika. Nova kula s morske strane uz samostan u *Zaostrogu* sagradena je 1730. Turci 1671. naređuju rušenje kule od kamena, spojene s crkvom (zvonik?!), pri makarskom samostanu. ZLATOVIĆ, 1888., 79, 85, 108-110; BEZIĆ-BOŽANIĆ, 1970., 318-319, 327-328; JURIŠIĆ, 1974., 90, 181; BADURINA, 1984., 249; URLIĆ, 1995., 134; RAVLIĆ, 2000., 67-70, 73-74, 82-84.

roštrešni krov, sastavljen od drvene podkonstrukcije i pokrova od kamenih ploča. *Crtež iz Katastra samostana sv. Križa iz 1772. godine ukazuje kako pročelja kule nisu imala otvora, osim malih puškarnica na razini suterena i prizemlja samostana (sl. 3.).*⁴²

Sl. 3. *Crtež s prikazom samostana sv. Križa, 1772. godine (pogled na samostan s jugozapada, nacrtan na dnu prve stranice Katastra samostana, neposredno ispod katastarske situacije).*

Legenda:

1. crnim tušem iscrtani su dijelovi crkve i samostana izgrađeni do prve izmjere iz 1772. godine;
2. tušem crvene boje (sangvinia) iscrtani su dijelovi crkve i samostana koji su naknadno izgrađeni.

2. Barokna obnova samostana u XVIII. stoljeću

Nakon potpisivanja *Karlovačkog mira* 1699. godine u Dalmaciji je uspostavljena mletačka uprava. Započelo je razdoblje obnove i gradnje crkava i samostana na *Makarskom primorju*.⁴³ Nove državne granice uvjetovale su 1735. godine i podjelu *Provincije Bosne Srebrene*

⁴² *Katastar samostana* u Arhivu samostana u Živogošću uvezan je u kožu (kartonske korice presvučene pergamentom). *Uokvireni crtež sa savijenim nasuprotnim rubovima*, nacrtan na dnu prve stranice s katastarskim prikazom samostana, ukazuje na izgled samostana s konca XVIII. st. Sličan *Katastar* načinio je 1767. za makarski franjevački samostan, a 1774. za imotski franjevački samostan *Pietro Corir* iz Splita. Na temelju rukopisa, crteža i uveza može se pretpostaviti kako je Pietro Corir autor i živogoškog *Katastra*. *** (1772.) *Katastar samostana sv. Križa*, Arhiv samostana u Živogošću; BEZIĆ-BOŽANIĆ, 1970., 316; PIPLOVIĆ, 1979., 45-48; DUPLANČIĆ, 1986., 45, 53-54; PIPLOVIĆ, 1986., 62; DUPLANČIĆ, 1990., 126; PIPLOVIĆ, 1999., 73.

⁴³ Makarski biskup Nikola Bijanković imenovan je 1699. Nakon dolaska u Makarsku započeo je gradnju stolne crkve sv. Marka, uredio kaptol i otvorio katedralnu školu. Naslijedio ga je biskup Stjepan Blašković, koji je dao u Makarskoj sagraditi oratorij filipinskog reda i ubožnicu. Padom Mletačke Republike 1797. Dalmacija prelazi pod austrijsku upravu. KOVAČIĆ, 1999., 129-130, 132.

sv. Križa na tri provincije: *Provinciju Bosnu Srebreu sv. Križa, Ugarsko-hrvatsku provinciju sv. Ivana Kapistrana i Dalmatinsku provinciju sv. Kaja*, koja je ubrzo preimenovana u *Provinciju Presvetog Otkupitelja*.⁴⁴ *Dalmatinska provincija* uređena je na prvom saboru (*kapitulu*) održanom u Sinju 19. lipnja 1745., kada su sastavljene i nove uprave samostana i župa, te je odlučeno kako svi samostani provincije moraju imati *novicijate*.⁴⁵

2.1. Gradnja druge samostanske crkve

Crkva sv. Križa u Živogošću s vremenom je postala tijesna, kako zbog povećanja broja puka i župa tako i zbog službenog proglašenja samostana *novicijatom*.⁴⁶ Točno vrijeme početka gradnje *nove barokne crkve* nije poznato, ali je gradnja vjerojatno započela nakon 1745. godine, u vrijeme dolaska *umirovljenog provincijala fra Petra Karapandže* u živogoški samostan.⁴⁷ Gradnja nedaleke franjevačke samostanske crkve u Zaostrogu dovršena je 1747. godine te se može pretpostaviti kako se upravo u to vrijeme započinje s planiranjem i/ili radovima na crkvi sv. Križa.⁴⁸ Crkva je građena kao *pravokutna jednobrodna građevina* tlocrtne površine 25,25 x 9,20 m, sa sakristijom i svetištem unutar jedinstvenog volumena crkve.⁴⁹ Unutrašnjost crkve sv. Križa pregrađena je širokim trijumfalnim lu-

⁴⁴ *Bosanska vikarija sv. Križa* prvi put je podijeljena 1514. na *Vikariju Bosne Srebrene* i *Vikariju bosansko-hrvatsku sv. Križa*, a koje su proglašene provincijama 1517. Drugu podjelu provincije iz 1735. potvrdio je papa: *Breve: Romae apud Sm. Mariam majorem, sub annulo piscatoris die 24. augusti 1745*. Opseg Makarske biskupije iz tog razdoblja vidljiv je iz *Dnevnika vizitacije Makarske biskupije 1735*. (biskup Stjepan Blašković). ZLATOVIĆ, 1888., 266; JURIŠIĆ, 1972., 131; *Opći šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji 1974., II. dio*, 717-718; NIKIĆ, 1993., 81-82, 84-85.

⁴⁵ Provincija je zauzimala prostor od rijeke Zrmanje do rijeke Neretve i imala je devet samostana. Prema pravilu franjevačkog reda *provincija* mora imati dvanaest samostana te se u samostane s novicijatima pretvaraju *hospicij* na Dobrom, *bosanski samostan* u Živogošću (nadali su se pripojenju Hercegovine *Mletačkoj Republici*) i samostan sv. Martina na otoku Braču. ZLATOVIĆ, 1888., 246-247, 251-252; SOLDI, 1979., 178.

⁴⁶ Prilike u *Makarskom primorju* smirile su se oko 1660., te se dio redovnika i puka koji su 1646. prebjegli Mlecima, na otok Hvar u mjesto Sućuraj, vratilo u Živogošće. Oduzimanje župa u Hercegovini redovnicima iz samostana sv. Križa 1699. uvjetovalo je povratak redovnika i zbjeg puka u Dalmaciju kao i zasnivanje novih župa uz istočnu obalu Cetine, pod upravom makarskog i živogoškog samostana. U razdoblju od 1686. do 1696. fra Frano Marinović, župnik Broćna, i fra Tomo Knežević doveli su 730 obitelji s više od 2 000 duša u Dalmaciju i naselili Potravlje, Muć i Grab. *ZLATOVIĆ, 1882., 192-193, 195; ZLATOVIĆ, 1888., 127, 142, 181; JURIŠIĆ, 1972., 108-109, 140-141.

⁴⁷ *Lector generalis fra Petar Karapandža* vratio se 1734. iz Budima kako bi *dovršio izgradnju hospicija* na Dobrom u Splitu. Bio je unovačen i zaređen u samostanu sv. Križa u Živogošću te je u Živogošću uživao i mirovinu nakon 1745. (bio je treći provincijal *Provincije Presvetog Otkupitelja* u razdoblju od 1742. do 1745.). Carica Marija Terezija (ustoličena 1740.) darovala je pri umirovljenju fra Petra Karapandžu vrijednim darovima, knjigama i slikama. Pokopan je u novoj crkvi samostana sv. Križa 23. travnja 1761. *ZLATOVIĆ, 1882., 197, 201-202; ZLATOVIĆ, 1888., 254, 264-267; JURIŠIĆ, 1969., 306-309; SOLDI, 1993., 127-128.

⁴⁸ Gradnja crkve sličnog tlocrta u Zaostrogu započela je 1707., a do svoda je dovršena 1747. »*Crkva rimskog sloga na polukružni svod prostranim svetištem i četirima kapelam za četiri oltara.*« *ZLATOVIĆ, 1882., 195; ZLATOVIĆ, 1888., 181.

⁴⁹ Prostor franjevačkih crkava posvećen je propovijedanju te mu stoga više odgovara jedinstveni jednobrodni oblik od višebrodnog, prostor koji omogućava komunikaciju između slušatelja i govornika. *Generalni sabor* franjevačkog reda održan 1220. zabranio je gradnju svodova i lukova, osim iznad glavnog oltara, stupova i tornjeva, jer građevine franjevačkog reda trebaju odisati skromnošću. BADURINA, 1974., 27, 33. Današnje unutrašnje mjere crkve su: širina 6,40 m, dužina 18,50 m, konačna visina od poda do strelice luka bačvastog svoda 9,80 m. Mjere sakristije su: dužina 4,70 m, širina 6,40 m i visina 2,80 m.

kom, otvarajući nad sakristijom, iza glavnog oltara, pjevalište slično kao na zaostroškoj franjevačkoj samostanskoj crkvi.⁵⁰ Duži, bočni zidovi crkve zadebljani su prema unutrašnjosti, oblikujući četiri kapele za smještaj novih oltara, kao kod makarske stolne crkve i zaostroške franjevačke samostanske crkve.⁵¹ Naglašavanje dinamike unutrašnjeg prostora imalo je konkretan cilj: ojačani bočni zidovi trebali su preuzeti opterećenje polukružnoga bačvastog svoda.⁵²

Volumen crkve i sakristije izgrađen je do visine prizemlja 1761. godine, kako je *označeno na natpisu uklesanom na nadvratniku sakristije*. Ukupni volumen crkve izgrađen je 1766. godine, prema *natpisu uklesanom na nadvratniku ulaza u današnju crkvu* (sl. 4.).⁵³

ECCLESIA HAEC SANCTAE CRVCI DICATA PRIMUM CONSTRU /
CTA EVIT A. D. MDCXX. POSTEA A FUNDAMENTIS NOBILIOR /
REAEDIFICATA EST A.D. MDCCLXVI.⁵⁴

Zapadno, ulazno pročelje crkve dovršeno je čistim trokutastim zabatom bez ukrasa. Prema *crtežu* s prikazom franjevačkog samostana na prvom listu *Katastra* samostana iz 1772. godine, za kojeg se može pretpostaviti kako ga je načinio *Pietro (Petar) Corir (Kurir)*, *zapadno pročelje* crkve, iscrtano *crnom bojom*, bilo je organizirano na sljedeći način: u donjoj zoni nalazila su se skromna vrata, a u gornjoj zoni tri mala otvora, posve nalik na makarsku franjevačku samostansku crkvu (sl. 3.).⁵⁵ Naknadno su *crtežu* iz *Katastra* doctrtani *crvenom bojom*, a time vjerojatno i dograđeni: *presječeni trokutasti zabat* snažne barokne plastike, koji natkriva vrata u donjoj zoni pročelja, i *osmerolatična rozeta* u gor-

⁵⁰ Nad nadvratnikom ulaza u kor crkve u Zaostrogu upisana je 1757., a na očuvanome drvenom namještaju kora upisana je 1762. Gradnja crkve u Živogošću u svemu slijedi gradnju crkve u Zaostrogu te se analogijom može pretpostaviti kako je i živogoški kor sagrađen u razdoblju od 1766. do 1772., a vjerojatno u razdoblju od 1766. do 1767. g., prije nego su klesari iz *Dalmacije* otišli u *Dubrovnik* i *Boku kotorsku*, koje je trebalo obnoviti nakon razornog potresa iz 1767. JURIŠIĆ, 1981., 13.

⁵¹ (1766.) »Nabaviše lijepe slike i kipe S. Ante, S. Paškala (štovanje od 1690. g.) i Petra alkantara.« *Gospin oltar* načinjen je 1766. od maramora. Oltar sv. Paškala obnovljen je 1870. kao kameni oltar, po uzoru na Gospin oltar (kupovina kamena za oltar obavljena je u Trstu 1819.). *Izvjeshće* mletačkoj vladi koje je 1749. sastavio mletački vojni inženjer *Giovanni Francesco Rossini* ukazuje kako još treba izgraditi »glavni i četiri pobočna žrtvenika«, ukazujući na postojanje četiri pobočne niše makarske stolne crkve. Zanimljivo je kako se motiv četiriju pobočnih niša javlja na *Macanovićevoj* franjevačkoj crkvi u Sinju (1699.-1723.), franjevačkoj crkvi u Zaostrogu (1707.-1747.), a ponavlja ga i franjevačka crkva u Živogošću. *Crkva u Skradinu* (dovršena 1936., posvećena 1758.), koju je 1724. projektirao mletački vojni inženjer *Francesco Melchiori* iz Vicenze, koautor makarske katedrale iz 1727., *rašćlanjena je s »tri plitke niše za smještaj oltara«* na bočnim zidovima, upravo kao i *crkva sv. Filipa Nerija* u Makarskoj, čije bočne zidove talijanski *protomajstor Giuseppe Visaggio* 1758. dijeli na »tri plitke lukom natkrite niše za oltare« po uzoru na *Melchiorijevu* splitsku crkvu sv. *Filipa Nerija* (projektirana oko 1720., izgrađena u razdoblju od 1725. do 1735.). *ZLATOVIĆ, 1882., 195, 200; FISKOVIĆ, 1971., 226, 237-238; BADURINA, 1984., 253; TOMIĆ, 1990., 130-137; SOLDI, 1993., 125, 133; Arhiv samostana Živogošće.

⁵² Izgradnja svoda izvedena je bez otvaranja tipičnih baroknih lunetarnih prozora kakve susrećemo na istočnoj obali Jadrana, kako se ničim ne bi ugrozila nosivost bočnih pročeljnih zidova. Rasvjeta pjevališta postignuta je otvaranjem dviju lezena iznad prozora sakristije na istočnom pročelju.

⁵³ BADURINA, 1984., 249, 253.

⁵⁴ »Ova crkva prvo posvećena sv. Križu sagrađena je godine Gospodnje 1620., zatim iz temelja obnovljena boljom godinu Gospodnje 1766.« (prijevod s latinskog jezika: gosp. Grgo Pešić iz Splita).

⁵⁵ *** (1772.) *Katastar samostana Sv. Križa*, Arhiv samostana u Živogošću; Vidi bilj. 39.

njoj zoni pročelja, kojoj su bočno, sa svake strane, dočrtane barokne *lezene* (sl. 3.).⁵⁶ Krov crkve bio je dvostrešni.

Strogost prostorne organizacije i izvedbe pročelja crkve sv. Križa može se pripisati regulama franjevačkog reda i općem siromaštvu koje je vladalo u *Makarskom primorju*. Neosporan je i utjecaj koji su na domaće graditelje imali *mletački vojni inženjeri Giovanni Francesco (Ivan Frano) Rossini* te *Bartolo (Bartol) Riviera*, koji je sa svojim suradnicima, *majstorom Antoniom (Antun) Licini*⁵⁷ i *protomajstorom Notari*, dovršavao gradnju stolne crkve u Makarskoj u razdoblju od 1734. do 1735. godine. Inženjer *Riviera* načinio je nacrt i vodio gradnju crkve sv. *Eustahija* u Dobroti, u *Boki kotorskoj*, od 1762. do 1773. godine, upravo u vremenu dovršenja živogoške crkve, te se tako ne može smatrati graditeljem Sv. Križa.⁵⁸ Jednostavnost i odmjeranost u proporciji i čistoći plohe pročelja ukazuju na sudjelovanje obrazovanog majstora u procesu gradnje, kao i naznake *klasicizma*, te se dovršenje i naknadna barokizacija pročelja Sv. Križa može ponajprije pripisati utjecaju mladoga talijanskog *protomajstora Giuseppe (Josipa) Visaggia (Bisaggia)*,⁵⁹ graditelju crkve sv. *Filipa Nerija* u Makarskoj, koji je možda vodio i/ili nadgledao dovršenje gradnje crkve sv. *Križa* u Živogošću, negdje u razdoblju od 1772. do 1783. godine. Pretpostavka je utemeljena na izmjenama koje su naknadno ucrtane *crvenom bojom* na *crtežu* s prikazom franjevačkog samostana u *Katastru* iz 1772. godine, a za koje se može pretpostaviti kako ih je načinio *Pietro Corir* u kolovozu 1791. godine, pri ponovnom posjetu *Makarskom primorju*.⁶⁰

⁵⁶ FISKOVIĆ, 1966., 231-233; FISKOVIĆ, 1971., 264.

⁵⁷ *Petar Licini* iz Bola kasnije se spominje kao graditelj crkve sv. *Franje (Gospe od Karmela)* u Omišu, koja se gradila prema nacrtima koje je načinio *protomajstor Petar Bilinić*, iz Splita iz 1732., a u razdoblju od 1741. do 1770. SOLD, 1979., 147.

⁵⁸ »Inženjer *Riviera*, *protomajstor Notari*, *majstor Licini*, *kipari Onigha* i *Costa* unosili su u XVIII. st. konačno i u *Makarsku barokni slog*.« Prvi očuvani nacrt za gradnju makarske katedrale je iz 1699., a drugi nacrt iz 1708. potpisao je inženjer *D'Andreé*. Majstor *Petar Skoko* s otoka Raba, koji je gradio prema *D'Andreé*ovim nacrtima, doziđao je 1720. apsidu katedrale sv. *Marka*, koja se urušila 8. prosinca 1722. Nacrte za dovršenje makarske katedrale, biskupske i kanoničke kuće, a koje je izradio mletački vojni inženjer *Francesco Melchiori*, generalni providur poslao je 14. ožujka 1727. iz Makarske u Veneciju. Daljnje radove na katedrali je od 1734. do 1735. nadgledao mletački vojni inženjer *Bartolo Riviera* (zadnji *Rivierini* nacrti nose datum 15. travnja 1757., Zadar), a 1735. spominje se i *protomajstor Notari*. Izvješće koje je napisao mletački vojni inženjer *Giovanni Francesco Rossini* ukazuje kako katedrala 1749. još nije dovršena (u cijelosti je dovršena 1755.-1758. i posvećena tek 1766.). HORVAT i sur., 1982., 693; FISKOVIĆ, 1971., 221-224, 242; FISKOVIĆ, 1973., 277; DUPLANČIĆ, 1990., 123, 125; TOMIĆ, 1990., 130-137; PRIJATELJ, 1995., 314; KAER, 1996., 17, 20-21; KOVAČIĆ, 1999., 130.

⁵⁹ *Protomajstor Giuseppe Visaggio* spominje se u matičnim knjigama u Podgori 1763. i 1765., gdje se navodi kako je došao iz *Molfete* u *Apuliji*, a na nacrtima za zvonik crkve sv. *Filipa Nerija* potpisan je kao *Napolitano* (iz *Napulja*). Radio je kao graditelj na popravku sinjske franjevačke crkve (nakon potresa iz 1769. do 1771.), makarske katedrale (izgradnja zvonika s *protomajstorom Bilinićem*), zvonika crkve sv. *Vicenca* u Podgori (1772., a vjerojatno je radio i na krkvi dovršenoj 1764.) i zvonika franjevačke crkve sv. *Marije* u Zaostrogu (1772.) te kao autor zvonika crkve sv. *Filipa Nerija* (1769.-1772.) i franjevačkog samostana sv. *Franje* u Imotskom (1771.-1775., popravljan 1790.). SOLD, 1979., 150; NIKŠIĆ, 1990., 145-146.

⁶⁰ *Pietro Corir*, izrađivač *Katastra* iz 1767. makarskoga franjevačkog samostana, ponovno se vratio u Makarsku u kolovozu 1791. i ažurirao u makarskom *Katastru* sve nastale izmjene u vlasničkom smislu. U istom razdoblju razriješio je probleme i oko vlasništva zemljišta za novi biskupski dvor. Može se pretpostaviti kako je u istom razdoblju ažurirao i *Katastar* živogoškoga franjevačkog samostana te ucrtao promjene vezane uz barokizaciju crkvenog pročelja i izgradnju *loggie* zvonika. FISKOVIĆ, 1971., 237-238, 226; FISKOVIĆ, 1973., 276, 282, 277-278; DUPLANČIĆ, 1990., 117, 126; NIKŠIĆ, 1990., 143; KAER, 1996., 40; PIPLOVIĆ, 1999., 73; KOVAČIĆ, 1999., 132.

Sl. 4. Zapadno pročelje crkve

Sl. 5. Današnji izgled zvonika crkve sv. Križa

2.2. Gradnja zvonika

Gradnja crkvenih zvonika na području *Makarskog primorja* bila je moguća tek nakon odlaska Turaka 1699. godine, te su gotovo svi zvonici tog područja zidani u *baroknom slogu*.⁶¹ Nije točno poznato vrijeme početka gradnje zvonika Sv. Križa u Živogošću. Nema ni dokumenta ni crteža koji bi potvrdili kako je podignut na mjestu *obrambene kule uz pretpostavljeni ulaz u samostan* poput šibenskog ili makarskog primjera.⁶² No prema izgledu otvora donjega zatvorenog tijela zvonika kao i izgledu vjenčića u podnožju luka bifore, može se pretpostaviti kako je građen po uzoru na zvonik *franjevačke crkve sv. Marije* u Makarskoj, a koji su po nacrtu *graditelja Ivana Macanovića Dubrovčanina*, u razdoblju od 1712. do 1715. godine, sagradili *protomajstori Andrea (Andrija) Ruspini iz Bergama* i *Vicenzo (Vicko) Panicho (Panigo)*, a koji su zasigurno utjecali na domaće graditelje zvonika Sv. Križa (sl. 5.).⁶³ Ako tomu pribrojimo činjenicu kako

⁶¹ »Ti su zvonici nastali iz ukorijenjene romaničke predaje, omiljene i svrsishodne, zbog oskudice sredstava i nemoći povodjenja za raskošnim barokom te pod uplivom mletačkih zvonika i klasicizma.« FISKOVIĆ, 1973., 275.

⁶² Bakrorez koji je 1572. načinio *Gianfranco Camotio* prikazuje franjevački samostan sv. Marije u Makarskoj okružen zidom s kruništem te s obrambenom kulom uz ulaz u crkvu. Bakrorez Šibenika iz XVI. st., za kojeg se pretpostavlja kako ga je načinio Šibenčanin *Martin Kolumić-Rota*, a objavio ga 1572. *Gianfranco Camotio*, prikazuje obrambenu kulu, ostatak gradskih zidina, koja služi kao zvonik uz ulaz u crkvu sv. Lovre u Šibeniku. Drugi crtež kule datira iz 1757., a načinio ga je *Charles-Louis Clerisseau*. JURIŠIĆ, 1972., 98 (72-73); IVANIŠEVIĆ, 1963., 85, 88-92; Vidi bilj. 34.

⁶³ *Protomajstor Andrija Ruspini* je po nacrtu *graditelja Ivana Macanovića* zidao 1712. i franjevačku crkvu u Sinju (1699.-1714., spaljena 1715., obnovljena do 1723.). Na gradnji *makarskoga franjevačkog zvonika* spo-

je obnovu samostana sv. Križa potpomogla *katolička obitelj Šoić* iz Mostara, a koju je bogato nagradila *Mletačka Republika* prilikom osvojenja Imotskog (*aquisto novissimo*), te naklonosti koju je pokazivao *mletački providur Franco (Frane) Cornaro* prema franjevačkom redu, može se pretpostaviti kako je gradnja zvonika započela nakon 1717. godine.⁶⁴ Zatvoreni četverokutni volumen izgrađen je i dogotovljen u visini dviju etaža 1733. godine, a prema *natpisu uklesanom u kamenu blok na zapadnom zidu zvonika* koji se nalazi na visini od oko 10 m (sl. 5.).⁶⁵

D.O.M.

AD CRUCIS UT CULTUM TENDAT GENS AERE SONANTE
STIRPITUS HANC MOLEM PIETAS EVEXIT IN ALTUM
MENSIS EA DIE QUA CANCRI SOL INTRAT IN ASTRUM
F.E.S.R.R.P.C.L. MDCCXXIII MUNDO VOLVENTE SAL(UTIS)
F.M.B.S.⁶⁶

Zidovi zvonika Sv. Križa debljine oko 70 cm zatvaraju tlocrtnu površinu pravilnog četverokuta veličine 4,0 x 4,0 m.⁶⁷ Zvonik je prvotno imao plitko bačvasto svodeno zatvoreno podnožje i dvije gornje etaže, s međukatnom konstrukcijom načinjenom od grubo tesanih drvenih greda uklještenih u zid, na što upućuju *nalazi nepravilnih otvora* za umetanje greda s unutrašnje strane zidova zvonika. Prvi pod zvonika opločen je kamenom, a na drvene grede gornja dva stropa vjerojatno su bili položeni drveni podovi. Izgled četvrtastih otvora u drvenim podovima koji povezuju katove, a na koje su bile oslonjene drvene ljestve, može se pretpostaviti *na temelju današnjih otvora*, postavljenih na naizmjeničnim uglovima kasnije dograđenih, sadrenih bačvastih svodova zvonika.

Na ulaznom katu u zvonik nisu postojali drugi otvori osim ulaznih vrata iz prostora samostana i jedne puškarnice (naknadno je probijen jedan prozor). Na katu zvonika nalaze se lijepi primjeri četvrtastih *kasnorenesansnih prozora* skošenih stranica, a koji završavaju četvrtastim otvorom u koji su naizmjenično postavljene *tranzene s gotičkim križem upisanim u kružnicu* (istok-zapad, sl. 6.a) i *tranzene s cvjetnim ukrasom* (sjever-jug, sl. 6.b).⁶⁸

minje se od 1712. do 1713., a od 1713. do 1716. spominje se *Vicko Panigo* (popravljao je zvonik i u razdoblju od 1721. do 1722. te se može pretpostaviti kako se dulje vrijeme zadržao u Makarskoj). FISKOVIĆ, 1971., 246-249; SOLDI, 1969., 125; HORVAT i sur., 1982., 707; KAER, 1996., 35; JURIŠIĆ, 2002., 5-7.

⁶⁴ »A pravo to jest godina 1720. na 18. studenoga Providur Frano Cornaro zasvjedoči da najvećom brižljivošću ispunjaju svoje dužnosti u svako vrime Franovci Samostana S. Križa.« *ZLATOVIĆ, 1882., 194; PETRIČEVIĆ, 2000., 132-133.

⁶⁵ *ZLATOVIĆ, 1882., 195; SOLDI, 1979., 178; BADURINA, 1984., 249.

⁶⁶ »Da bi narod pristupao uz mjedene cimbale štovanju križa, ovu veliku građevinu pobožnost je podigla u visinu dana onoga mjeseca kada je sunce raka ušlo u zvijezde F.E.S.R.R.P.C.L. (?) okretanjem nebeskih tijela (?) za zdravlje (?) ...«(prijevod s latinskog jezika: gosp. Grgo Pešić iz Splita).

⁶⁷ *Prijedlog saniranja zvonika* (ing. Vinko Katušić, Institut građevinarstva Hrvatske, 14. kolovoz 1972.). Arhiv samostana Živogošće.

⁶⁸ Tranzene cvjetnog ukrasa i križa upisanog u kružnicu predstavljaju reminiscenciju na ranija stilska razdoblja.

Sl. 6.a Tranzena s gotičkim križem upisanim u kružnicu

Sl. 6.b Tranzena s cvjetnim ukrasom

Podnožje zvonika ima karakteristično *barokno pojačanje* kroz izvedbu skošenih stranica pročelja. Prijelaz u ravni dio pročelja na *crtežu* s prikazom samostana u *Katastru* iz 1772. godine (sl. 3.) naknadno je podcrtan *crvenom bojom*, označavajući izvedbu *horizontalnog vijenca zaobljenog profila* na mjestu početka ulaznog kata zvonika.⁶⁹ Naknadno je dočrtana *crvenom bojom*, a time i nadograđena, i *loggia* zvonika Sv. Križa (sl. 3.). Nadgradnja je započela zamjenom drvenih podnica zvonika svodovima od sadre. Zatvoreno i ojačano tijelo zvonika dovršeno je *snažno profiliranim vijencem* nad kojim je rastvorena završna *barokna loggia*. *Loggia* je pravilni četverokut u tlocrtu, otvorena na sve četiri strane svijeta *četirima biforama* s oblikom lukovima (sl. 5.).⁷⁰ Nadvisuje je *drugi, snažno profilirani vijenac* nad kojim je smještena piramida zvonika, dovršena ukrašenim križem.⁷¹ Može se pretpostaviti kako je upravo *protomajstor Giuseppe Visaggio*, graditelj crkve i zvonika sv. Filipa Nerija, i graditelj *loggie Sv. Križa*. Upravo u vrijeme gradnje *loggie* (1772.-1783.), *Visaggio* je ponovno boravio na *Makarskom primorju* i dovršavao izgradnju zatvorenog tijela zvonika i *prve loggie* župne crkve sv. *Vicenca* u Podgori (oblikovanje identično oblikovanju *loggie* zvonika Sv. Križa), te starog zvonika franjevačke crkve sv. *Marije* u Zaostrogu.⁷²

⁶⁹ DUPLANČIĆ, 1990., 117, 126; PIPLOVIĆ, 1999., 73; Vidi bilj. 39, 52 i 57. Može se pretpostaviti kako je *Katastar* ispravljen i dopunjen dočrtavanjem za vrijeme ponovnog posjeta *Pietra Corira* Makarskoj, pa tako i samostanu u Živogošću, oko 1791.

⁷⁰ *****KATUŠIĆ, V. (1972.), *Prijedlog saniranja zvonika Sv. Križa*, Institut građevinarstva Hrvatske, Zagreb.

⁷¹ »Zvonik im je također sličan sa svojim otvorima i završnom piramidom kojoj ovdje strane nisu kao ni na franjevačkom zvoniku, ožbukane žbukom, koja kod većine ovakvih zvonika prekriva opeku ili sedru i crvenim bojadisanjem imitira krov od kupa, već su sagrađene u kamenu.« FISKOVIĆ, 1971., 238.

⁷² Zvonik Sv. Filipa Nerija dovršen je u rujnu 1771., a prema nacrtu iz 1769. Zvonik je načinio majstor *protomajstor Giuseppe Visaggio* po povratku u Makarsku iz Sinja u srpnju 1771., a gdje je radio na izgradnji sinjske franjevačke crkve. Zvonik makarske stolne crkve bio je pred dovršenjem 1756. kad je na njemu radio splitski majstor *Petar Bilinić*, ali su radovi nastavljeni izgradnjom *loggie* za postav zvona oko 1775.,

2.3. Obnova i dogradnja samostana

Ustanovljenjem *službenog novicijata* u samostanu 1735. godine započela je dogradnja samostana, premda se sa širenjem *južnog krila* započelo već 1730. godine.⁷³ Iznad tlocrtne površine od oko 5,50 x 12,80 m podignute su tri razine: *podrum južnog krila* kao velika gospodarska prostorija, *suteren* u kojem je bilo smješteno pet soba i izba te *prizemlje* u kojem su bile smještene ćelije redovnika («*U samostanu ima dvajestak ćelija sa izbom spremom i velikim podrumim.*»)⁷⁴ Međukatna konstrukcija između *podruma* i *sutere*na bila je izvedena kao plitki bačvasti svod. Međukatna konstrukcija između *sutere*na i *prizemlja* bila je sastavljena od drvenih greda oslonjenih na nazidnice, postavljene na kamene konzole, a preko kojih su bile postavljene daske poda. Dvostrešni krov bio je sastavljen od drvenih greda i pokrova od kamenih ploča te vezan za krovove pobočnih krila prema *crtežu* iz Katastra iz 1772. godine (sl. 3.). *Podrum* i *suteren* te *suteren* i *prizemlje* južnog krila bili su povezani unutrašnjim drvenim stubištem, smještenim između južnog i istočnog krila (sl. 7.).⁷⁵

Samostan sv. Križa u XVIII. stoljeću je, nakon povlačenja turske vojske, bio izložen *gusarskim* napadima. Stalna daljnja opasnost uvjetovala je zadržavanje *obilježja utvrde* na pročeljima prema *crtežu* iz Katastra iz 1772. godine: prozori su imali male otvore, a puškarnice po vanjskim zidovima samostana zadržale su obrambenu funkciju (sl. 3.).⁷⁶ *Južno pročelje* samostana, sagrađeno na strmoj stijeni, bilo je bez otvora u razini *podruma*. U visini *sutere*na razvidna su dva mala prozora poput puškarnica, a u visini *prizemlja* tri mala prozora.⁷⁷ *Zapadno pročelje* imalo je tri mala prozora nalik na puškarnice u razini *prizemlja*. Prema analogiji s prozorima baroknih krila makarskog i zaostroškog samostana, otvori su bili veliki oko 30-40 x 60 cm.⁷⁸ Okviri prozora, kamene igle presjeka 17-18 x 17-18 cm, bili su složeni na sljedeći način: nad rubovima kamene klupčice podignuta su dva bočna stupića iznad

u vrijeme kad je *protomajstor Visaggio* boravio u Makarskoj te je imao i uvid u gradnju zvonika Sv. Marka (*Visaggio* se nakon 1783. spominje na Hvaru). *Katastar samostana sv. Križa iz 1772.* svjedoči kako su te godine barokni portal i rozeta crkve te loggia zvonika bili nedovršeni. FISKOVIĆ, 1973., 278-279, 284-285, 288-291; Vidi bilj. 57.

⁷³ Novicijat je zasnovan odlukom *sinjskog sabora iz 1735.* Prvo ograničenje broja novaka u novicijatu donijela je *uprava Provincije* 16. kolovoza 1745., kad je odlučeno kako svaki samostan smije primiti samo *četiri* đaka godišnje. Odlukom zadarskog providura, u pismu od 15. siječnja 1768., ograničen je broj redovnika u Provinciji na 340 (*odluka vrhovnog samostanskog vijeća* od 20. studenog 1767.). «*Sastoji se od četiri zgrade od kojih crkva sačinjava sjeverno krilo, a tri ostale strane ograđuju krila samostana, od kojih poldnevno se izvisiva na tri tavana.*» *ZLATOVIĆ, 1982., 201; ZLATOVIĆ, 1888., 285-286; BADURINA, 1984., 249; BRKAN, 1984., 9, 23-24; PETRIČEVIĆ, 2000., 132-133.

⁷⁴ Samostan u Makarskoj dobio je čemerene svodove 1540. Nadogradnja južne zgrade samostana u Zaostrogu i Makarskoj započela je oko 1692., a u Visovcu oko 1715. (dovršeno 1741.). *ZLATOVIĆ, 1882., 200; ZLATOVIĆ, 1888., 38, 181, 184, 226. «*Naime, 10. studenoga 1807., po naredbi kapetana Massona, zapovjednika vojske za ukonačenje u živogoškom samostanu, inspektor za kult makarskog okruga, popisao je gornji hodnik samostana i to od prve do dvanaeste sobe s njihovim namještajem. Sutradan je popisani donji kat i to pet soba s spremištem za robu i za kuhinjski pribor.*» SOLDO, 1993., 124.

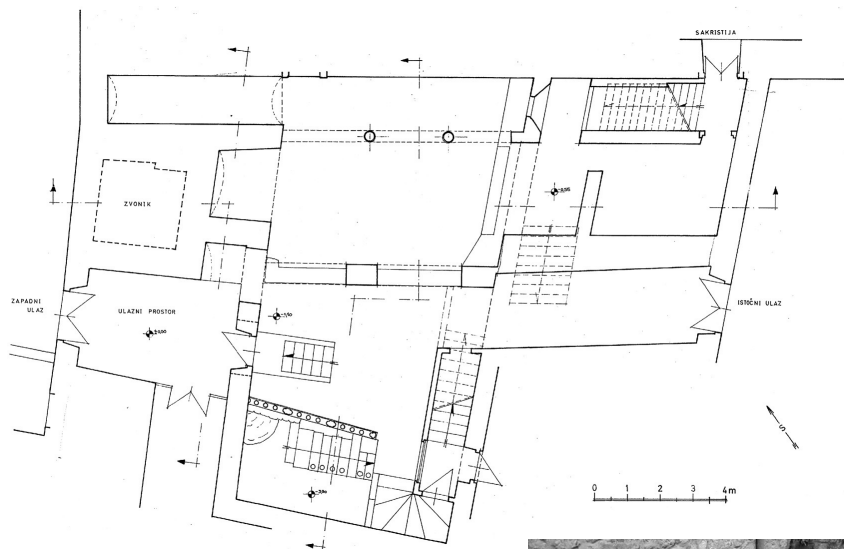
⁷⁵ Drvene stube / most kojim se iz klaustura pristupalo u *prizemlje* južne zgrade nad suterenom vjerojatno su zamijenjene kamenim stubama / mostom, a kojima su pridodane kamene balature.

⁷⁶ *ZLATOVIĆ, 1882., 192. Točan položaj baroknih prozora nije moguće odrediti jer su vanjski zidovi samostana obostrano ožbukani, a klaustarski zidovi s vidljivim kamenim licem više su puta preslagivani kroz povijest.

⁷⁷ Arhiv samostana Živogošće.

⁷⁸ KAER, 1996., 33.

kojih je postavljen ravni kameni nadvoj. Niša otvora je prema unutrašnjim prostorijama svodena segmentnim lukom sastavljenim od klinastih lomljenaca.

Sl. 7. *Obnova dijela samostana sv. Križa* (Bezić, 1974.)⁷⁹

Sl. 8. *Ostatci prvog trijema klaustra* (1720.-1730.)

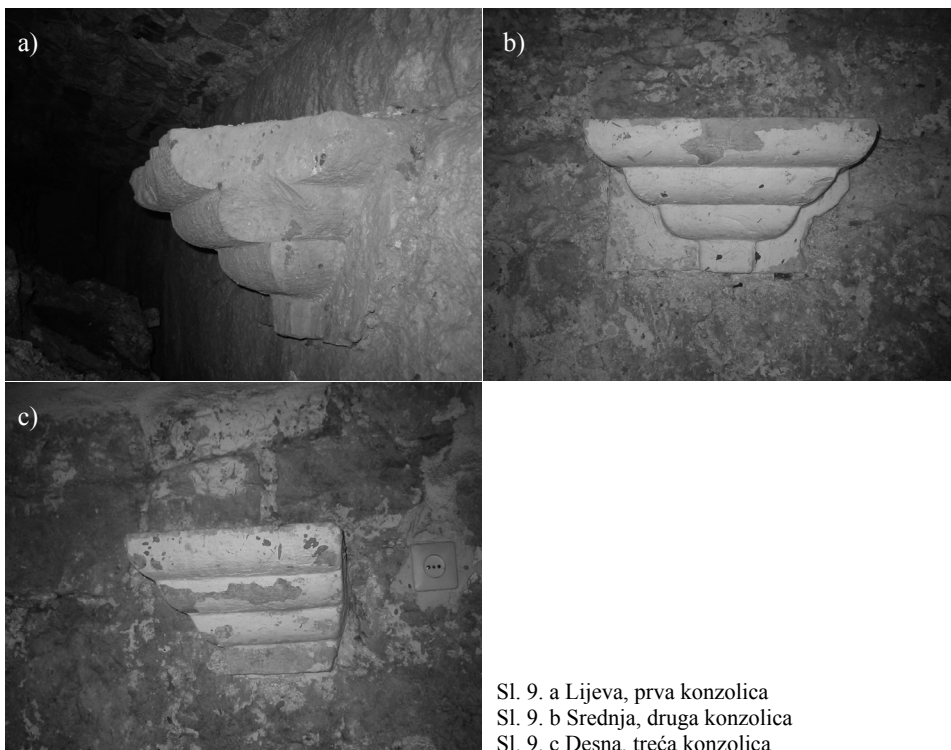
2.4. *Izgradnja klaustra*

Prvo trapezno unutrašnje dvorište samostana sv. Križa, orisano stranicama 9,85 (I) – 6,80 (J) – 7,80 (Z) – 7,05 (S) m, poprimilo je izgradnjom novog zvonika i crkve te proširenjem južnog samostanskog krila na jug *pravokutan oblik* čije su stranice veličine 12,15 (I) – 6,70 (J) – 10,75 (Z) – 7,05 (S) m (sl. 7.). *Nalaz dva lučna otvora rustikalnog trijema* samostana uz zapadni zid dvorišta ukazuje kako je *dvadesetih godina XVIII. stoljeća* bila planirana gradnja trijema zapadnoga samostanskog krila nalik na *stari trijem* franjevačkog samostana u Makarskoj (sl. 8.).⁸⁰ Može se pretpostaviti kako se početak

⁷⁹ *****BEZIĆ, B. (1974.), *Djelomični tlocrt prizemlja – postojeće stanje*, list.1., Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture – Split, Split.

⁸⁰ Svodovi klaustra samostana u Zaostrogu dovršeni su 1744., a na sredinu klaustra postavljen je bunar. Samostanu u Makarskoj nadsvođen je trijem 1715.-1722. g. ZLATOVIĆ, 1888., 181, 184; JURIŠIĆ, 1981., 12-13.

gradnje *zapadnog trijema* zbio u razdoblju između 1717. i 1722. godine, a dovršetak u vrijeme dovršenja gradnje zvonika crkve sv. Križa oko 1733. godine.⁸¹ *Nalazi tri uzidane kamene konzolice* na južnom zidu crkve sv. Križa potvrđuju naznaku planirane gradnje *sjevernog trijema* negdje oko 1761. godine.⁸² Konzolice na zidu crkve oblikovane su kao oslonci za drveni grednik jednostrešnog krova i sastavljene su od tri *zaobljena jastučića*. Konzolice ukazuju oblikom kamenih dijelova na planiranu dužinu trijema, njegov početak i kraj, određujući istodobno i širinu planiranoga unutrašnjeg dvorišta samostana (sl. 9.a, sl. 9.b i sl. 9.c).⁸³ *Današnje trapezno unutrašnje dvorište* samostana sv. Križa orisano je stranicama 7,75 (I) – 6,70 (J) – 6,65 (Z) – 7,05 (S) m (sl. 1.a).

Sl. 9. a Lijeva, prva konzolica
Sl. 9. b Srednja, druga konzolica
Sl. 9. c Desna, treća konzolica

Postojeći izvor vode u klastru samostana sv. Križa kanaliziran je, a voda istječe kroz dva otvora na vertikalno postavljenom *platkome kamenom reljefu*, veličine oko 60 x 60 cm, u *kamenicu* na kojoj su uklesani natpis *IHS* i godina postavljanja kamenice: *1710.* godine (*»IHS...A D M D C C X«, sl. 10.*).⁸⁴ Kameni reljef, koji se ne može sa sigurnošću datirati,

⁸¹ PETRIČEVIĆ, 2000., 132-133.

⁸² Kasnijom dogradnjom u XIX. st. dvorište opet poprima kvadratični oblik (oko 7,50 x 6,50 m). BADURINA, 1984., 253.

⁸³ Lijeva i srednja konzolica imaju obostrano načinjene oble završetke jastučića, a desna je konzolica ravno odsječena s desne strane.

⁸⁴ *»Jesus Hominum Salvator – Isus Spasitelj ljudi ... 1710.«* (prijevod: fra Gabrijel JURIŠIĆ).

prikazuje dvije *glave* u *an face* položaju kroz čija usta istječe voda: lijevo se nalazi muški lik sa snažno oblikovanim brkovima i pletenim vijencem nad čelom, a desno ženski lik s pletenim vijencem nad čelom.⁸⁵ Uspostavljanjem analogije s česmom postavljenom na trgu pred stolnom crkvom u Makarskoj i česmom postavljenom u velikoj dvorani franjevačkog samostana u Zaostrogu koje je sagradio *protomajstor Giuseppe Visaggio*,⁸⁶ može se pretpostaviti kako je i reljef nad kamenicom česme postavljene u klasturu samostana sv. Križa rad istog autora.

Sl. 10. Kamenica iznad koje je reljef na izvoru u klasturu samostana, 1710. godine

Zaključak

Osnutak franjevačkog samostana sv. Križa u Živogošću potvrđen je na saboru (kapitulu) *Provincije Bosne Srebrene* 1614. godine, u vrijeme *osmanlijske uprave* nad *Makarskim primorjem*. Samostan je sagrađen na lako branjivome mjestu, gdje su već postojale ruševine *antičke ville rusticae* i/ili *srednjovjekovne kule*, i gdje se otok Hvar najviše približio kopnu, omogućavajući brzi zbjeg morskim putem franjevaca i puka iz *turske Bosne* pod okrilje *Mletačke Republike* u teškim vremenima. Podignut je u blizini *turske skele Makarske*, ali na sigurnoj udaljenosti, pružajući okolnom puku zamjenu za gradske funkcije onog doba: očuvanje vjere (*crkva*), zaštitu (*utvrda*), ljekarništvo i hospicij (*musarfihana*).

Gradnja samostana u razdoblju općeg siromaštva tijekom XVII. stoljeća rezultirala je izgradnjom prve samostanske crkve sv. Križa 1620. godine te složenim i postupnim rastom samostanskih krila oko unutrašnjeg dvorišta, a čiji materijalni ostaci pokazuju odlike pučke arhitekture skoromnih dimenzija i bez značajnijih oblikovnih dosega, odnosno, posve-

⁸⁵ Usmena predaja, koju mi je prenio fra Gabrijel JURIŠIĆ, kaže kako »*franjevcima daju vodu dida i baba*«.

⁸⁶ »*Izpod crkve a na istočnoj strani iste, gradski je vodomet. Sa zemlje se diže četverouglasta obzidana ograda, sprieda pristupljiva preko triju stepenica, dok se pozadina diže četvornom izdubinom u kojoj tri izporedane obrazine bacaju svaka svoj mlaz vode u podstojeću kamenicu...*« (KAER). Česma je građena u razdoblju od 1774. do 1775., u vrijeme kad je *mletački providur bio Benedikt Antun Balbi* (1774.-1776.). FISKOVIĆ, 1971., 254-256; NIKŠIĆ, 1990., 144-148; KAER, 1996., 28-30; RAVLIĆ, 2000., 88; URLIĆ, 2006., 109-110.

mašnji nedostatak arhitektonskih stilskih obilježja. Izdvojen položaj izvan naselja, kao i izloženost povremenim turskim napadima, uvjetovali su u pojavnosti samostana razvitak *značajki utvrde ili kaštela*: debeli obrambeni zid s puškarnicama i bez otvora, vrata »*nabijena krupnim čavli*«, te pretpostavljeno postojanje obrambene kule uz ulaz u crkvu kao i, možda, podiznog mosta u klastru samostana kojeg u svojim rukopisima spominje *Zlatović*.

Nakon oslobođenja od Turaka 1699. godine i uspostave *mletačke uprave* nad Makarskim primorjem te osobito po osnivanju *Provincije Presvetog Otkupitelja* 1735. godine, započela je u mirnim i dobrim vremenima XVIII. stoljeća dogradnja samostana sv. Križa. Konačna primjena odredaba *Tridentskog sabora* o podložnosti redova biskupima, kao i oduzimanje franjevcima niza župa zbog razdiobe provincija, uvjetovali su povrat većeg broja redovnika u samostan sv. Križa, čime su ostvareni uvjeti za utemeljenje nove funkcije samostana: obrazovanje (*novicijat*).

Novi građevni zahvati tijekom XVIII. stoljeća sastojali su se u dovršavanju postojećih zdanja i u proširivanju njihova opsega ovisno o broju redovnika i novaka reda. Intezivna obnova započela je tek 1745. godine, kada se *umirovljeni provincijal fra Petar Karapandža, lector generalis*, vratio u samostan sv. Križa, donijevši pritom svoju vrijednu imovinu: mnogobrojne slike i knjige. Započeta je, i dovršena 1766. godine, izgradnja nove, druge samostanske crkve sv. Križa s vrijednim obilježjima *zakašnjelog baroka* na ulaznom pročelju (*presječeni trokutasti zabat* snažne barokne plastike koji natkriva vrata u donjoj zoni pročelja i *osmerolatična rozeta* u gornjoj zoni pročelja kojoj se bočno, sa svake strane, nalaze barokne *lezene*). Potom je nad zatvorenim tijelom zvonika Sv. Križa (dovršeno 1733. godine) podignuta u razdoblju od 1772. do 1783. godine odmjereno raskošna loggia zvonika, natkrita piramidom, a koja se, kao i barokizacija pročelja crkve, može pripisati radu talijanskog protomajstora *Giuseppa Visaggia*.

Uprkos različitim razaranjima i nejasnoćama u pojavnosti samostanskih dijelova, samostan sv. Križa pokazuje tipičnu shemu franjevačke samostanske arhitekture sa četiri samostanska krila koja zatvaraju prostor klastra. Samostan čini jedinstvenu tipološku cjelinu s preostala dva samostana *Makarskog primorja* u Zaostrogu i Makarskoj te predstavlja simbol očuvanja vjere i kulture na promatranom području.

LITERATURA

- BADURINA, A. (1974.), *Uloga franjevačkih samostana u urbanizaciji dubrovačkog područja*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb (doktorski rad).
- BADURINA, A. (1984.), »Samostanska arhitektura podbiokovskog područja franjevačke provincije Presvetog otkupitelja«, u: *Zbornik radova Kačić*, 16., Franjevačka provincija Presvetog Otkupitelja, Split, 233-254.
- BARJAKTAREVIĆ, S. (1961.), »Turski dokumenti franjevačkih samostana u Živogošću i Makarskoj«, *Zbornik Historijskog instituta JAZU*, Zagreb, 383-392.
- BEZIĆ-BOŽANIĆ, N. (1970.), »Kule u Makarskom primorju«, *Makarski zbornik... 1.*, JAZU, Omiš, 313-336.
- BEZIĆ-BOŽANIĆ, N. (1970.), »Srednjovjekovni spomenici Makarskog primorja«, *Makarski zbornik 1.*, JAZU, Omiš, 279-311.
- BRKAN, J. (1984.), »Školovanje svećeničko-redovničkih kandidata Provincije presvetog Otkupitelja u XVIII. stoljeću«, u: *Zbornik radova Kačić*, 16., Franjevačka provincija Presvetog Otkupitelja, Split, 7-58.
- DUPLANČIĆ, A. (1986.), »Nekadašnje groblje kod splitskih konventualaca«, *Kulturna baština*, Društvo prijatelja kulturne baštine, XI. (16.), Split, 45-56.
- DUPLANČIĆ, A. (1990.), »Makarska na crtežima i planovima do sredine XIX. stoljeća«, *Makarsko primorje*, 1., Gradski muzej Makarska, Makarska, 115-129.
- FISKOVIĆ, C. (1966.), »Stilska zakašnjenja na stolnoj crkvi u Kotoru«, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 16., Split.
- FISKOVIĆ, C. (1970.), »Spomenici grada Makarske«, *Makarski zbornik 1.*, JAZU, Omiš, 213-277.
- FISKOVIĆ, C. (1973.), »Zvonik filipinske crkve u Makarskoj«, *Zbornik za likovne umjetnosti*, 9., Matica srpska, Odeljenje za likovne umjetnosti, Novi Sad.
- GAMULIN, A. (1999.), »Utvrde Gornjeg makarskog primorja«, *Makarsko primorje*, 4., Gradski muzej Makarska, Makarska, 35-63.
- GARELJIĆ, T. (1997.), »Obilazak Raščana u svrhu daljnjeg etnografskog istraživanja«, *Makarsko primorje*, 3., Gradski muzej Makarska, Makarska, 117-128.
- GRUJIĆ, N. (2003.), *Vrijeme ladanja: studije o ljetnikovcima Rijeke dubrovačke*, Matica hrvatska Dubrovnik, Dubrovnik.
- HORVAT, A. – Matejčić, R. – Prijatelj, K. (1982.), *Barok u Hrvatskoj*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb.
- IVANIŠEVIĆ, M. (1963.), »Porušena kula-zvonik šibenske stolne crkve«, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 15., Split.
- JURIŠIĆ, K. (1969.), »Fra Petar iz Živogošća i njegove tri Marije«, u: *Marija 7.*, Makarska.
- JURIŠIĆ, K. (1972.), *Katolička crkva na biokovsko-neretvanskom području u doba turske vladavine*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb.
- JURIŠIĆ, K. (1997.), »Fra Mijo Runović«, u: *Zbornik radova Kačić*, 29., Franjevačka provincija Presvetog Otkupitelja, Split, 83-106.
- JURIŠIĆ, K. (2002.), *Franjevački samostan u Makarskoj*, Franjevački samostan Makarska, Makarska.

- JURIŠIĆ, K. (1981.), *Franjevački samostan Zaoštrog*, Franjevački samostan Zaoštrog, Samobor.
- KAER, P. (1996.; pretisak knjige iz 1914.), *Makarska i Primorje*, Matica hrvatska, Ogranak Makarska, Makarska.
- KOVAČIĆ, S. (1975.), »Najstariji izvještaji o stanju Makarske biskupije u Tajnom vatikanskom arhivu (1626.-1658.)«, *Izvori za povijest Splitsko-makarske biskupije*, 1., Nadbiskupski arhiv Split, Split.
- KOVAČIĆ, S. (1999.), *Iz povijesti makarske biskupije*, Split »(Makarska biskupija: Makarski biskup fra Bartul Kačić Žarković (Brist, 1572 – Sućuraj, 1645), život – djelo – vrijeme«, u: *Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Sućurju 24. lipnja 1995.*, Franjevačka provincija Presvetog Otkupitelja, Sućuraj, 113-138.
- KOVAČIĆ, S. (1975.), *Opći šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji 1974., II. dio*, Zagrebačka biskupska konferencija, Zagreb, 715-739.
- KOZLIČIĆ, M. (1990.), *Historijska geografija istočnog Jadrana u starom vijeku*, Književni krug, Split.
- KOZLIČIĆ, M. (1990.), *Istočni Jadran u Geografiji Klaudija Ptolomeja*, Biblioteka Latina et Graeca, Zagreb.
- MANDIĆ, D. (1968.), *Franjevačka Bosna – Razvoj i Uprava Bosanske Vikarije i Provincije 1340.-1735.*, Hrvatski povijesni institut, Rim.
- MARASOVIĆ, K. (1996.), *Studija prostornog razvoja Kaštel Staroga uz posebnu analizu izgradnje kaštela Cippico*, Arhitektonski fakultet, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb (magistarski rad).
- MARASOVIĆ, T. (1998.), *Makarska i Primorje u ranom srednjem vijeku*, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split.
- MEDINI, J. (1970.), »Makarsko primorje u antici«, *Makarski zbornik* 1., JAZU, Omiš, 13-81.
- NIKIĆ, A. (1993.), »Iz Dnevnika vizitacije Makarske biskupije 1735. godine«, u: *Zbornik radova Kačić*, 25., Franjevačka provincija Presvetog Otkupitelja, Split, 81-92.
- NIKŠIĆ, G. (1990.), »Gradska česma u Makarskoj«, *Makarsko primorje*, 1., Gradski muzej Makarska, Makarska, 143-159.
- OŽIĆ BAŠIĆ, D. (2003.), *Prostorni razvitak samostana Sv. Križa u Živogošću*, Makarska, Arhitektonski fakultet, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb (magistarski rad).
- PETRIČEVIĆ, I. (2000.), »Pretvorba na imotski način 1717. godine«, *Makarsko primorje*, 5., Gradski muzej Makarska, Makarska, 129-138.
- PIPLOVIĆ, S. (1986.), »Mjernici iz roda Kurir«, *Društvo prijatelja kulturne baštine*, VI. (9.-10.), Split, 45-52.
- PIPLOVIĆ, S. (1986.), »Rekonstrukcija samostanskog kompleksa Sv.Frane u Splitu na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće«, *Društvo prijatelja kulturne baštine*, XI. (16.), Split, 61-75.
- PIPLOVIĆ, S. (1999.), »Posjedi franjevačkog samostana u Makarskoj u 18. stoljeće«, *Makarsko primorje*, 4., Gradski muzej Makarska, Makarska, 65-75.
- PRIJATELJ, K. (1995.), *Kroz povijest umjetnosti u Dalmaciji (XIII. – XIX. st.)*, Književni krug Split, Split.
- RAVLIĆ, J. (2000., pretisak knjige iz 1934.), *Makarska i njezino primorje*, Matica hrvatska Makarska, Makarska (Pomorska biblioteka Jadranske straže, kolo 2., 4., Hrvatska štamparija S. Vidović, Split)

- RENDIĆ-MIOČEVIĆ, D. (1954.), »Tragom jedne nepoznate lirike«, *Mogućnosti*, VII., Matica hrvatska Split, Split, 436-442.
- SOLDO, J. (1993.), »Sudbina franjevačkog samostana u Živogošću u vrijeme francuske uprave«, u: *Zbornik radova Kačić*, 25., Franjevačka provincija Presvetog Otkupitelja, Split, 121-134.
- SOLDO, J.-A. (1979.), *Franjevačka provincija Presvetoga Otkupitelja (Shematizam)*, Provincijalat Franjevačke provincije presvetog Otkupitelja, Split.
- SUIĆ, M. (2003., pretpisak knjige iz 1976.), *Antički grad na Istočnom Jadranu*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb.
- ŠIMUNOVIĆ, P. (1986.), *Istočnojadranska toponimija*, Logos, Split.
- ŠIŠIĆ, F. (2004., pretpisak knjige iz 1975.), *Povijest Hrvata: pregled povijesti hrvatskog naroda 1526.-1918.*, II., Marjan tisak, Split.
- TOMASOVIĆ, M. (2006.), »Arheološka topografija Živogošća – značenje lokaliteta i prijedlozi za kronologiju«, *Makarsko primorje*, 8., Gradski muzej Makarska, Makarska, 11-53.
- TOMIĆ, R. (1990.), »Novi podatci o makarskoj katedrali«, *Makarsko primorje*, 1., Gradski muzej Makarska, Makarska, 130-141.
- UJDUROVIĆ, M. (1995.), »Izvori i literatura o ubikaciji antičkog naselja na prostoru Graca u Makarskom primorju«, *Makarsko primorje*, 2., Gradski muzej Makarska, Makarska 93-100.
- URLIĆ, V. (1995.), »O položaju makarskih kula«, *Makarsko primorje*, 2., Gradski muzej Makarska, Makarska, 129-138.
- URLIĆ, V. (2006.), »Kameni spomenici stare crkve Sv. Jurja u Drašnicama«, *Makarsko primorje*, 8., Gradski muzej Makarska, Makarska, 83-114.
- VRATOVIĆ, V. (1993.), »Epigram iz Živogošća«, u: *Zbornik radova Kačić*, 25., Franjevačka provincija Presvetog Otkupitelja, Split, 77-79.
- ZANINOVIĆ, M. (1969.), »Neki primjeri smještaja antičkih gospodarskih zgrada u obalno-otočkom području Dalmacije«, *Arheološki radovi i rasprave*, IV.-V., HAZU, Zagreb, 357-371.
- ZANINOVIĆ, M. (1997.), »O nekim prometnim osobitostima Makarskog primorja u prahistoriji i antici«, *Makarsko primorje*, 3., Gradski muzej Makarska, Makarska, 9-16.
- ZELIĆ-BUČAN, B. (1993.), »Dopisivanje župnika makarskog primorja s biskupom Stjepanom Blaškovićem 1768/69.«, u: *Zbornik radova Kačić*, 25., Franjevačka provincija Presvetog Otkupitelja, Split, 113-119.
- ZLATOVIĆ, S. (1888.), *Franovci države Presvetog Otkupitelja i hrvatski puk u Dalmaciji*, Knjigotiskara i litografija C. Albrechta, Zagreb.
- ŽANETIĆ (2000.), »Zvona i uskoci u turskim dokumentima Franjevačkog samostana Sv. Marije u Zaostrogu«, *Makarsko primorje*, 5., Gradski muzej Makarska, Makarska, 97-127.
- ŽANETIĆ (2003.), »Zvona u turskim dokumentima Franjevačkog samostana Sv. Marije u Makarskoj«, *Makarsko primorje*, 6., Gradski muzej Makarska, Makarska, 95-119.
- *(1975.), *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, 95., XXIII., JAZU, Zagreb, 429-430.
- ** SKOK, P. (1972.), *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, 2., JAZU, Zagreb.

GRAFIČKI IZVORI:

- *** (1772.) *Katastar samostana sv. Križa*, Arhiv Franjevačkog samostana u Živogošću, Živogošće – nema signature (mapa, crteži i rukopisi)
- **** (1835.) *Protocollo degli Edifizi del Comune di Xivogoscie nel Circolo di Spalato, Distretto di Macarsca*, Državni arhiv u Splitu, Arhiv mapa za Dalmaciju, Split (bilježnica, rukopis) (k.č.126./116. – crkva i k.č.126./117. – samostan)
- ***** (1836.) Katastarska karta No. 241. *Villaggio Xivogoschie* O. C. IX. 26. sez. o. g.; In Dalmazia Circolo di Spalato Državni arhiv u Splitu, Arhiv mapa za Dalmaciju, Split (20. travnja 1836.) (Scala di s. Pollice di Vienna = 40 Klafter)
- ***** ZLATOVIĆ, S. (1882.), *Gradivo za Poviest djelovanja franovaca Presvetog Otkupitelja u Dalmaciji, Monografije 12 samostana*, Arhiv samostana sv. Križa u Živogošću (prijepis rukopisa iz visovačkog samostana)
- ***** (1963.) Nacrti za elektrifikaciju samostana sv. Križa – tlocrt podruma, suterena i prizemlja Arhiv Franjevačkog samostana u Živogošću, Živogošće – nema signature
- ***** KATUŠIĆ, V. (1972.), *Prijedlog saniranja zvonika Sv. Križa*, Institut građevinarstva Hrvatske, Zagreb Arhiv Franjevačkog samostana u Živogošću, Živogošće – nema signature (M 1: 50 i M 1: 20, 14. kolovoza 1972.)
- ***** BEZIĆ, B. (1974.), *Djelomični tlocrt prizemlja – postojeće stanje*, list.1., Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture – Split, Split, Arhiv Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Splitu, Split (isti se nacrti nalaze i u Arhivu Franjevačkog samostana u Živogošću) – signatura: RST – 287A1/84 (M 1 : 50, ožujak 1974.)
- ***** JURIŠIĆ, K. (1971.), *Franjevački samostan Živogošće* (rukopis – priprema za tisak), Arhiv Franjevačkog samostana u Živogošću, Živogošće – nema signature

Summary

ABOUT ARCHITECTONIC DEVELOPMENT OF THE FRANCISCAN MONASTERY OF ST. CROSS IN ŽIVOGOŠĆE IN THE 17TH AND 18TH CENTURIES

Foundation of the monastery of the St. Cross in Živogošće in the region of Makarska seashore happened in 1614, in the time of friar Mijo Ronović from Imotski, who was deputy of the Bosnian bishop Baličević. This was also time of reign of the emperor Maximilian Habsburg, who appointed friar Bartul Kačić Žarković to the position of bishop of Makarska. This monastery was founded as exile resort for the Bosnian Franciscans, who ran from Ottomans. On this location before monastery existed a ruin of ancient villa rustica and/or old medieval fortress. The oldest parts of monastery, its eastern wing and first monastery church, were built in the period of the Ottoman rule, during the seventeenth century, when the monastery was a part of Franciscan province Bosna Srebrna. Since the monastery was often under the Ottoman attack, the construction has some attributes of fortress or

castle: thick walls with loop holes, armored gates, and possibly defensive fort nearby the church entrance, together with lifting bridge within the cloister that is mentioned in the manuscripts of friar Zlatović. In this period monastery protected faith (church) and worshippers (fort) but it was also pharmacy and hospice (musarfhana house). This monastery was completely devastated during the Ottoman attack in 1647. Afterwards was renewed but very poorly.

After the liberation from Ottomans in 1699 region of Makarska sea-shore became a part of Venetian dominion. Since province of Bosna Srebrna was divided into three parts because of the new political borders, in 1735 new province was founded under the name of Holy Savior. One can say that the eighteenth century became a period in which monastery was completely restored, as well as some annexes were built, too. Moreover, the convent became educational centre, since there existed novitiate. This renovation had started in 1745, under custody of retired friar Petar Karapandža, who was lector generalis. One has to note that this friar brought to monastery valuable possessions, among which were many pictures and manuscripts.

During this renovation many edifices were expanded depending on the number of the existing monks and other members of the convent. This reconstruction of monastery of St. Cross in Živogošće probably was under the influence of Ivan Macanović from Dubrovnik, Petar Skoko and Petar Bilinić, together with Italian engineers Bartolo Riviera and Giovanni Francesco Rossini, since these builders were responsible for all the new edifices in the region of Makarska sea-shore. Italian proto-master Giuseppe Visaggio, who implemented late baroque and classicistic elements in the older buildings in Makarska region, can be recognized as author of expansion of the monastery's edifices in the period between 1772 and 1783.

At the end, one can conclude that although monastery of St. Cross was devastated during the centuries, there is still visible typical ground-plan of the Franciscan monastery architecture with four convent wings embracing the cloister. However, expansion of the edifices during the seventeenth and eighteenth centuries resemble characteristics of popular architecture. By the same token, one has to note specific forms of late baroque church and bell tower of St. Cross. Consequently, this monastery, together with other two convents in the region (in Zaostrog and Makarska), defines a unified typological entity that symbolized preservation of faith and culture of this region.

KEY WORDS: *Franciscan monastery, Friar Petar Karapandža, baroque, Živogošće, ecclesiastical history, history of art.*